

JÓZEF MAKARCZYK OFMConv

DZIEJE FRANCISZKANÓW W GRODNIE DO 1975 r.

WSTĘP

Do Grodna franciszkanie przybyli w 1635 r. Miasto należało wówczas do Wielkiego Księstwa Litewskiego i osiągało szczyt swego rozwoju. Fundator franciszkański, Eustachy Kurcz, był przejęty ideą ich ubóstwa i ofiarnego życia. Wcześniej ofiarował im fundusze na budowę kościoła i klasztoru w swych dobrach rodzinnych w Siennie na Witebszczyźnie. W Grodnie znajdował się już kościół i klasztor Bernardynów, którzy byli przeciwni osiedleniu się franciszkanów w mieście. Przyjmując nieżyczliwy „los”, franciszkanie zainaugurowali swoje dzieje na Przedmieściu, tzw. Zaniemniu. Rozpoczęło się głoszenie „Pokoju i Dobra”, które trwa aż do naszych czasów. Przypatrzmy się bliżej na synów św. Franciszka z Asyżu, ich świątyni i pracy duszpasterskiej do 1975 r. czyli do śmierci o. Arkadiusza Waltosia, na którym skończyła się obecność franciszkanów w Grodnie. Odrodzenie nastąpiło dopiero po tzw. Pierestrojce.

I. CZASY ZAMIERZCHŁE

Eustachy Kurcz w 1635 r. sprowadził franciszkanów na Przedmieście Zaniemeńskie. Na początkowe zakwaterowanie fundator zapisał zakonnikom du-

Dr JÓZEF MAKARCZYK OFMConv – wykładowca historii Kościoła w Teologicznym Fakultecie im. świętych Metodego i Cyryla w Mińsku przy Białoruskim Państwowym Uniwersytecie i prowadzący seminarium naukowe z historii Kościoła w Wyższym Seminarium Duchownym w Grodnie; e-mail: jozef@tau.by

ży murowany dom z wyposażeniem w mieście¹. Mieszkali w nim zakonnicy do czasu powstania klasztoru, po czym w 1651 r. sprzedali go Andrzejowi Kotowiczowi marszałkowi grodzieńskiemu, a sami zamieszkali w drewnianym klasztorze na Przedmieściu². Jako fundusz zabezpieczający istnienie klasztoru i kościoła Kurcz przeznaczył wieś Poniemunie³ z rolą i czternastoma poddanyymi z miasta⁴. Dla potwierdzenia swej darowizny 13 kwietnia 1639 r. wystarał się o dokument u króla Władysława IV⁵. Franciszkanie ze swej strony zobowiązali się w intencji ofiarodawców i rodziny „po wieczne czasy” odprawiać dwie Msze św. w tygodniu, codziennie śpiewać Godzinki o Niepokalanym Poczęciu NMP, a w soboty odmawiać litanie do Matki Bożej⁶.

1. DZIEJE KLASZTORU

Zakonnicy mieszkali w pierwszym konwencie do 1659 r. W tymże roku w wyniku działań wojennych polsko-szwedzkich klasztor został doszczętnie zniszczony⁷. W niedługim czasie przystąpiono do budowy nowego budynku klasztorowego. Kilkadziesiąt lat od rozpoczęcia budowy stanął piękny, murowany, piętrowy klasztor w kształcie kwadratu, przylegający do kościoła, kryty dachówką. Wewnątrz były 24 cele zakonne z drewnianą posadzką⁸. Całość kompleksu klasztorno-kościelnego była otoczona murem⁹.

W 1687 r. konwent grodzieński stał się siedzibą kustodii¹⁰. W kolejnych latach jego istnienia główną podstawą utrzymania zakonników stanowiła darowizna Kurcza oraz inne zapisy ziemskie. Z biegiem lat w wyniku podziału funduszy ziemskich i pomnażaniu innych darowizn przybył franciszkanom,

¹ M. Corona, *Specvlym Provinciae Russiae & M. D. Litvaniae Ordinis S. Francisci, Fratrum Minorum Conuentualium...*, Wilno 1637, s. 25.

² Archiwum OO. Franciszkanów w Grodnie (dalej AFG), *Kwitacya od XX Karmelitów Bosych konwentu grodzieńskiego XX Franciszkanom dane z procederu prawnego o kamienice i place, 16.02.1654 r.*, b. sygn.

³ Poniemunie – miejscowość położona na lewym brzegu Niemna koło wsi Żukiewiczze na terenie obecnej parafii Kopciówka na Grodzieńszczyźnie.

⁴ Corona, *Specvlym Provinciae Russiae & M. D. Litvaniae Ordinis S. Francisci, Fratrum Minorum Conuentualium...*, s. 25.

⁵ J. Jodkowski, *Grodno*, Grodno 1923, s. 100.

⁶ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 59, b. sygn.

⁷ K. Kantak, *Franciszkanie Polscy*, t. II, Kraków 1938, s. 166.

⁸ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 50, b. sygn.

⁹ F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, *Grodno*, w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, Warszawa 1880, s. 831.

¹⁰ X. S. Ch., *Franciszkanie w Polsce*, w: *Encyklopedia Kościelna*, wyd. ks. M. Nowodwor-ski, t. V, Warszawa 1874, s. 578-579.

prócz folwarku Poniemonie, folwark Gniewieńszczyzna i wieś Łososna. W 1775 r. klasztor posiadał dwie karczmy, cegielnię, kuźnię, dwa browary, piekarnię i kilka zabudowań gospodarczych¹¹.

Na przestrzeni dziejów konwent franciszkański tętnił życiem. W latach: 1693, 1697, 1718, 1721, 1727, 1745, 1751, 1766, 1766 miały w nim miejsce kapituły prowincjalne, w latach zaś: 1692, 1697, 1701, 1729, 1738, 1747, 1762, 1768 konwokacje zakonne. W jednej z kapituł, w 1693 r., uczestniczył generał zakonu o. Józef Bottarii¹². Klasztor był związany z wydawnictwem konstytucji sejmu grodzieńskiego z 1778 r.¹³

W 1864 r. władze carskie urządziły w klasztorze areszt dla księży i zakonników za ich działalność patriotyczną czy za inne przewinienia w stosunku do władzy świeckiej¹⁴. Klasztor jako więzienie funkcjonował aż do 1919 r. Tego roku przebywało w nim trzech księży „zesłańców”, którymi opiekowali się franciszkanie¹⁵.

Franciszkanie od samego początku swego pobytu w Grodnie główną uwagę kierowali na duszpasterstwo, które od 1697 r. przybrało formę parafialną¹⁶. W okresie zaborów zakonnicy solidaryzowali się z narodem. Pomimo licznych zakazów ograniczających życie religijne wiernych urządzali procesje eucharystyczne wkoło kościoła, nie wprowadzali do użytku tzw. trebnika (modlitewnika w języku rosyjskim), za co byli karani aresztem lub grzywną¹⁷. Duszpasterze franciszkańscy otaczali opieką również wiernych wyznania grekokatolickiego, udzielając im sakramentów świętych¹⁸.

Przy kościele franciszkańskim działały bractwa religijne. 23 lutego 1748 r. zostało założone bractwo św. Antoniego. Zatwierdził je biskup wileński Mi-

¹¹ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księża Franciszkanów (1775-1920)*, s. 6-8, b. sygn.

¹² J. Makarczyk, *Kustodia grodzieńska Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych w latach 1687-1832*, Grodno 2006, s. 125-127.

¹³ D. Synowiec, *Franciszkanie Polscy w 1772-1970*, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, cz. 2, red. J. R. Bar, Warszawa 1978, s. 74.

¹⁴ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 2, t. IV, Sandomierz 1938, s. 9.

¹⁵ Archiwum OO. Franciszkanów w Krakowie (dalej AFK), *Acta Provinciae Sancti Antonii Paduani Minorum Conventualium in Regno Galiciae et Lodomeriae ac Magni Ducatus Cracoviensis ab anno D. 1879 inchoata*, s. 900, sygn. B-IVa-3.

¹⁶ AFK, *Inventarium Conventus Custodialis Grodnensis Patrum Franciscanorum...* od roku 1736, s. 54, sygn. APL C-4.

¹⁷ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 2, t. I, Sandomierz 1936, s. 447, 503; cz. 2, t. II, Sandomierz 1936, s. 440.

¹⁸ Tamże, cz. 2, t. I, s. 968-969.

chał Jan Zienkowicz. W każdą niedzielę i święta jego członkowie gromadzili się w kościele przy ołtarzu patrona, śpiewając koronkę do Trójcy Świętej. Ze składek kupowali świece i kwiaty na ozdobienie ołtarza¹⁹.

Działał tu także Trzeci Zakon, tzw. tercjarstwo, będący również bractwem religijnym. Zapoczątkowane zostało z przybyciem franciszkanów i rozwijało się przy ich kościołach²⁰. Tercjarze mieli obowiązek raz w miesiącu uczestniczyć w niedzielnej Mszy św., przystąpić do spowiedzi św. i przyjąć Najświętszy Sakrament z rąk ojca wizytatora, ponadto uczestniczyć w niesporach niedzielnych, po których mieli spotkanie z ojcem wizytatorem, który objaśniał *Regulę* i czytał książkę o tematyce religijnej²¹.

Od 1913 r. przy kościele franciszkańskim pracował jako wikariusz o. Melchior Fordon (był on najpierw księdzem diecezjalnym, dopiero w 1910 r. wstąpił do zakonu franciszkanów). Początkowo nie mógł występować jako zakonnik, dopiero w 1917 r. założył habit zakonny.

Decyzję o powrocie franciszkanów do Grodna podjęto na sesji Definitorium Prowincji, która odbyła się 20 stycznia 1919 r. we Lwowie²². Kuria biskupia wileńska pismem z 4 lipca 1919 r. poinformowała prowincjała o przekazaniu klasztoru i parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie franciszkanom oraz zatwierdzeniu o. Fordona na stanowisku proboszcza²³.

Klasztor był zniszczony i wymagał gruntownego remontu. O. Melchior wraz z br. Donatem przeprowadzili we własnym zakresie częściowy remont klasztoru. W wyniku podjętych prac urządzono kilka pomieszczeń do zamieszkania²⁴. W latach 1934-1936 przeprowadzono gruntowny remont całego budynku klasztorowego²⁵.

2. RYS HISTORYCZNY KOŚCIOŁA

Franciszkanie zaraz po przybyciu do Grodna rozpoczęli starania o budowę kościoła²⁶. W 1635 r. na przedmieściu stanął niewielki drewniany kościółek

¹⁹ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 197-198, b. sygn.

²⁰ O. Czesław, *Z ruchu tercjarskiego w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 12(1926), t. 18, s. 311.

²¹ A. Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon franciszkanin*, Kraków 1956, s. 314-315 (mps w Archiwum OO. Franciszkanów w Grodnie).

²² AFK, *Acta Provinciae...*, s. 883, sygn. B-IVa-3.

²³ AFK, Teczka 1. *Klasztor OO. Franciszkanów w Grodnie 1919-1939*, sygn. D-II-20.

²⁴ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 901, sygn. B-IVa-3.

²⁵ AFK, Teczka nr 1; *Grodno*, „Wiadomości z Prowincji” 1935, nr 4, s. 110.

²⁶ Corona, *Specvlvm Provinciae...*, s. 25.

p.w. Matki Bożej Anielskiej. W 1659 r. działania wojenne zniweczyły dzieło pierwszej fundacji²⁷. W tym okresie cała diecezja wileńska ucierpiała na skutkach wojen Rosjan, Szwedów czy Kozaków. Do 1667 r. w diecezji zniszczono 42 kościoły²⁸.

Franciszkanie w XVII w. podnieśli z popiołów swoją świątynię w nowej, jeszcze wspanialszej szacie. Powstała trójnawowa bazylika z dostawioną z lewej strony dzwonnica²⁹. W 1759 r. kościół przeszedł wielką przemianę – przeprowadzono przebudowę. Podwyższono wieżę o 4 m³⁰, nakrywając ją małym, rokokowym hełmem³¹, na którym został osadzony pozłacany krzyż³². Na wieży – pełniącej funkcję dzwonnicy – w 1799 r. wisiały trzy dzwony i zegar³³. Wszystkie dzwony przetrwały do XX w. W 1918 r. dwa z nich zostały zabrane przez wojska niemieckie³⁴, ale potem zwrócone. Dach kościoła w całości był kryty dachówką³⁵.

Kościół Matki Bożej Anielskiej otrzymał w XVIII w. kształt trójnawowej, dość smukłej świątyni z półkolistą apsydą i strzelistą wieżą; był nakryty rokokowym hełmem. W kościele były dwie zakrystie – jedna przeznaczona dla księży (znajdujące się obok niej kręte drewniane schody prowadziły do skarbcza, w którym przechowywano wartościowsze sprzęty liturgiczne), druga zaś – mieszcząca się po przeciwnej stronie – służyła ministrantom. Nad nią znajdowała się biblioteka, do której wiodły kręte schody w formie „ślimacznicy”. Zakrystia była dobrze wyposażona w szaty liturgiczne³⁶.

Pod posadzką kościoła znajdowały się trzy grobowce. W prawej nawie przy ołtarzu Matki Bożej Anielskiej znajdowała się w posadzce płyta z herbem i napisem: „D.O.M. Na wieczny pokój Jaśnie Wielmożnej Jundziłłów familii”. Grobowiec ten wymurowała w 1759 r. dla siebie i dla rodziny Konstancja Michalina z Jundziłłów Łazowa, sama płyta nagrobkowa była sprowadzona z Królewca. Przed tym grobowcem znajdował się drugi grobowiec ro-

²⁷ Kantak, *Franciszkanie Polscy*, s. 166.

²⁸ W. Przyałowowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. II, Petersburg 1860, s. 162.

²⁹ AFK, *Inventarium Conventus...*, s. 3, sygn. APL C-4.

³⁰ Jodkowski, *Grodno*, s. 100.

³¹ B. Kaczorowski, *Grodno. Historia i zabytki*, Warszawa 1991, s. 28.

³² Jodkowski, *Grodno*, s. 100.

³³ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 59, b. sygn.

³⁴ AFG, *Protokół z 19.03.1918 r.*, b. sygn.

³⁵ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 11.

³⁶ Tamże, s. 3-5.

dziny Ogińskich. Przy ołtarzu św. Antoniego z Padwy mieli swój grobowiec zakonnicy³⁷.

Ołtarz główny stanowiła olbrzymia nastawa sięgająca sklepienia. Był on dedykowany, jak i cały kościół, Matce Bożej. W nastawie ołtarzowej można było wyróżnić dwie kondygnacje. W dolnej znajdowało się tabernakulum, z pięknymi ozdobami na zewnątrz, w środku w całości wyłacane. W centralnej części ołtarza przedstawiona została scena koronacji Matki Bożej, którą otaczali aniołowie. W górnej kondygnacji znajdowała się scena przedstawiająca stygmatyzację św. Franciszka³⁸.

Za ołtarzem głównym i po bokach usytuowany był chór zakonny ze stallami. Zakończenie prezbiterium od strony naw stanowiła półkolista dębowa balustrada pełniąca funkcję „stołu komunijnego” dla wiernych³⁹. Całe prezbiterium było otoczone zasłoną w formie krat, bogato zdobionych, oddzielających zakonników w chórze zakonnym od wiernych, zapewniających atmosferę do modlitwy. Tak zostały wykonane, aby patrząc z chóru zakonnego, widać było, co się dzieje w kościele, natomiast z kościoła nie widać, co się dzieje w chórze.

W nawach bocznych ustawionych było osiem ołtarzy. Dedykowano je: Matce Bożej Anielskiej, Panu Jezusowi Ukrzyżowanemu (płaskorzeźba), św. Bonawenturze, św. Franciszkowi z Asyżu, św. Antoniemu z Padwy, św. Józefowi Oblubieńcowi NMP, Matce Bożej Bolesnej (płaskorzeźba) i św. Michałowi Archaniołowi.

W 1775 r. w kościele znajdowały się cztery malowane „ołtarze” dedykowane świętym: Joachimowi, Janowi Nepomucenowi, Judzie Tadeuszowi i Józefowi z Kupertynu⁴⁰. W wyniku przeprowadzonych remontów zostały te ołtarze malowane zlikwidowane⁴¹.

Tej mnogości ołtarzy odpowiadały bogate dekoracje sztukatorskie, rzeźby, a także ornamenty pokrywające filary, ściany i sklepienia. Wnętrze świątyni ubogacały liczne dzieła sztuki, m.in. obrazy, których było dziewięć i które przedstawiały dobrodziejów klasztoru i kościoła z ich rodzinami oraz zasłużonych franciszkanów⁴². Przy pierwszym filarze, znajdującym się blisko prez-

³⁷ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 959, sygn. B-IVa-3; J o d k o w s k i, *Grodno*, s. 102.

³⁸ AFK, *Inventarium Conventus Custodialis Grodnensis Patrum Franciscanorum...* od 1736, s. 3, sygn. APL C-4.

³⁹ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 959, sygn. B-IVa-3.

⁴⁰ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 11, b. sygn.

⁴¹ Tamże, s. 59.

⁴² AFK, *Acta Provinciae...*, s. 960, sygn. B-IVa-3.

biterium, była zawieszona ambona⁴³. Barokową szatę przywdział również prospekt organowy, na którym w 1750 r. pojawiły się dwunastogłosowe organy. Ufundowała je Konstancja Michalina z Jundziłłów Łazowa⁴⁴.

W kościele wierni mieli do dyspozycji szesnaście dębowych ław do siedzenia, a także osiem konfesjonałów przeznaczonych do sprawowania sakramentu pojednania. Cztery z nich dopasowanych było do specjalnych wnęk w ścianach⁴⁵. Cały kościół wyłożony był piękną marmurową posadzką, miał kolebkowe sklepienia z lunetami, w których umieszczone były okna⁴⁶.

Dnia 22 XI 1744 r. biskup pomocniczy wileński Józef Puzyna konsekrował kościół Matki Bożej Anielskiej⁴⁷. W kościele jest umieszczona tablica marmurowa pochodząca z 1874 r., na której widnieje napis mówiący, jakoby konsekracja tego kościoła odbyła się w 1761 r., a aktu tego miałyby dokonać biskup Feliks Towiański – franciszkanin. Inne dane odnośnie do osoby bpa Towiańskiego wskazują, że nie mógł on dokonać konsekracji w 1761 r., gdyż sakrę biskupią otrzymał dopiero 4 I 1766 r.⁴⁸ Błąd ten mógł być spowodowany faktem, iż wspomniany biskup konsekrował kilka kościołów franciszkańskich w prowincji litewsko-białoruskiej, ponadto był on nieraz gościem u swych konfratrów w klasztorze grodzieńskim.

Od 17 V 1744 r. istniała przy kościele oficjalnie potwierdzona na synodzie wileńskim parafia, której pierwszym proboszczem był o. Antoni Olechnowicz⁴⁹. *Cura animarium* istniała od 1697 r. o czym świadczą księgi parafialne. Według spisu Synodu wileńskiego z 1744 r. do parafii franciszkańskiej należały następujące miejscowości: Przedmieście, Gallowicze, Pyszki, Adamowicze, Mickiewicze, Sołowieje, Koniuchi, Bohatyry, Łabno, Trycze, Baranowicze, Tarusowszczyzna, Łososna, Puszarze, Naumowicze, Czechowszczyzna, Kielbasin, Skomoroszki, Korobczyce, Gniewieszczyzna, Bakuny, Niemiejsze,

⁴³ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 11, b. sygn.

⁴⁴ J o d k o w s k i, *Grodno*, s. 101.

⁴⁵ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 11, b. sygn.

⁴⁶ Tamże, s. 23.

⁴⁷ AFK, *Inventarium Conventus...*, s. 54, sygn. APL C-4.

⁴⁸ K a n t a k, *Franciszkanie polscy*, s. 483-484; J. K u r c z e w s k i, *Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska*, cz. 1, Wilno 1908, s. 324; J. W y s o c k i, *Towiański Feliks*, w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich: Bernardyni i Franciszkanie Śląscy, Franciszkanie Konwentualni, Klaryski oraz Zgromadzenia III Reguły*, red. H. E. Wyczawski, Warszawa: Archiwum Prowincji OO. Bernardynów 1981, s. 495-496.

⁴⁹ AFK, *Inventarium Conventus...*, s. 54, sygn. APL C-4.

Łojgobole, Kamionka, Olszanka, Cwiklicze, Kopciowszczyzna, Gibulicze, Połtkowo, Suchmienię, Małachowicze, Gnojnicza, Koszewnik⁵⁰.

Przy kościele funkcjonował też przytułek dla bezdomnych. Stanowił go drewniany, trzyizbowy dom. W 1830 r. mieszkały w nim trzy kobiety. Dom ten zbudowali franciszkanie⁵¹. W czasie pożaru, jaki miał miejsce na Przedmieściu 22 IV 1832 r., przytułek ów spłonął i nie został odbudowany⁵².

Nastały czasy zaborów. Grodno zostało zajęte przez Rosjan. Dla Kościoła były to ciężkie lata. Zaborca zamykał liczne świątynie katolickie lub zamieniał je na cerkwie prawosławne. Władze państwowe utrudniały prowadzenie remontów kościołów, wskutek czego niszczały. Kościół Matki Bożej Anielskiej w Grodnie znajdował się również w opłakanym stanie. Czas zatarł jego dawny blask, pomimo to nadal funkcjonował. Był to jedyny kościół z całej prowincji litewsko-białoruskiej, którego nie zamknięto. Mimo licznych zakazów wydawanych przez władze carskie odnośnie do kultu religijnego, przybywali do niego wierni z okolicznych miejscowości, modlili się, często przyjmowali w ukryciu sakramenty święte. Przez cały ten czas przy wspomnianym kościele urzędował proboszcz franciszkański⁵³. Od 1901 r. był nim kapłan diecezjalny z tytułem gwardiana – ks. Czesław Górski, a franciszkanin o. Julian Ratyński był przeniesiony do Wołpy, gdzie w 1904 r. zmarł⁵⁴. Taki stan rzeczy trwał do zakończenia I wojny światowej i powrotu franciszkanów jako wspólnoty zakonnej do Grodna⁵⁵.

Prowincjał Alojzy Karwacki po wizytacji w 1919 r. tak opisywał kościół: ołtarz główny to duża nastawa sięgająca sklepienia. Na pierwszym planie rzeźba koronacji Matki Bożej na królową. Po bokach tej sceny stały dwie figury: świętych Franciszka i Antoniego. Na drugiej kondygnacji płaskorzeźba – Stygmaty św. Franciszka, a po bokach dwie figury biskupów. Na samej górze nastawy ołtarzowej widniała figura Niepokalanej, sięgająca sklepienia. Pozostałe ołtarze to dwukondygnacyjne nastawy splecionych form architektonicznych, rzeźbiarskich i malarskich. Konstrukcja dwukondygnacyjna powodowała, że ołtarze miały przeważnie dwóch patronów. Obraz lub płaskorzeźba czy rzeźba na dolnej kondygnacji decydowała o tytule ołtarza. Dedykowane one były: Matce Boskiej Anielskiej, Matce Boskiej Częstochowskiej i św. An-

⁵⁰ *Synodus...* 1744, s. 93.

⁵¹ AFG, *Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920)*, s. 197, b. sygn.

⁵² AFK, *Acta Provinciae...*, s. 962, sygn. B-IVa-3.

⁵³ Tamże, s. 901.

⁵⁴ Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 206.

⁵⁵ AFK, Teczka nr 1, sygn. D-II-20.

nie, św. Antoniemu z Padwy, Panu Jezusowi na krzyżu i Sercu Pana Jezusa, św. Franciszkowi z Asyżu i św. Stanisławowi biskupowi i męczennikowi, Panu Jezusowi zdjętemu z krzyża i Zmartwychwstałemu, św. Józefowi Oblubieńcowi NMP i św. Michałowi Archaniołowi. Poza tym niektóre ołtarze miały zasłony, na których również byli przedstawiani inni święci.

Na ścianach kościoła wisiało 12 obrazów przedstawiających świętych franciszkańskich, fundatorów, dobrodziejów kościoła oraz wybitnych synów św. Franciszka. Znajdowało się również 14 obrazów olejnych stacji Drogi Krzyżowej⁵⁶.

W 1923 r. postawiono w nawie bocznej nowy ołtarz Matki Bożej Anielskiej. Swym wyglądem odbiega od innych ołtarzy. Przez środek kościoła położono posadzkę marmurową, a w nawach bocznych cementową. Na remont do października 1923 r. wydano 50 mln marek polskich, 14 milionów pochodziło ze składek wiernych⁵⁷. W 1926 r. przeprowadzono w parafii składkę pieniężną na pokrycie dachu kościoła. Zebrano 4 tys. zł, za które kupiono nową dachówkę i pokryto dach kościoła⁵⁸.

Zakrystia była dobrze zaopatrzona w sprzęty liturgiczne. W 1933 r. były 4 kielichy, 2 monstrancje, 2 puszki oraz duża liczba ornatów: 61 sztuk na różne okresy liturgiczne, ponadto 17 kap i 16 dalmatyk różnych kolorów. Ze sprzętów procesyjnych warto wymienić: 4 chorągwie, 6 sztandarów, 4 małe chorągwie, 2 baldachimy, 4 ołtarzyki procesyjne oraz figury Matki Bożej Majowej, Najświętszego Serca Pana Jezusa i Zmartwychwstałego⁵⁹.

Na dzwonnicy wisiały trzy dzwony – „Antoni” z 1792 r. ważący 602 kg, drugi dzwon też o imieniu „Antoni” z 1888 r. ważący 398 kg i trzeci, najstarszy, „Marek” z 1740 r.⁶⁰

II. OKRES MIĘDZYWOJENNY

Klasztor franciszkański w Grodnie jako jedyny z prowincji litewsko-białoruskiej nie został zniesiony. Z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. rozpoczęło się odzyskiwanie starych własności przez franciszkanów. Bardzo barwnie opisuje swoje podróże po dawnych siedzibach francisz-

⁵⁶ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 959-960.

⁵⁷ AFK, *Acta Coadunatae Provinciae Poloniae - Russiae et Lithuaniae S. T. S. Antonii Pat. et B. Jakobi de Strepa. A. D. 1920*, s. 280, sygn. B-IVa-4.

⁵⁸ Tamże, s. 339.

⁵⁹ AFG, *Inwentarz OO. Franciszkanów w Grodnie. Inwentarz kościelny 1933 r.*, b. sygn.

⁶⁰ AFG, *Księga inwentarza na rok 1936*, b. sygn.

kańskich o. Alojzy Karwacki, który jako prowincjał zaraz po zakończeniu I wojny światowej wszystkie te miejsca odwiedził. Wiemy, że w tym czasie były trudności ze środkami transportu, jednak pomimo niewygód dotarł niemal wszędzie. Jednym z pierwszych klasztorów odzyskanych przez franciszkanów było Grodno. Wielką rolę w powrocie klasztoru do wspólnoty zakonnej odegrał o. Melchior Fordon. Przypatrzmy się pracy apostołskiej franciszkanów w okresie międzywojennym. Zobaczmy, jak oni potrafili głosić Pokój i Dobro w Grodnie i na Grodzieńszczyźnie.

1. SŁUŻBA BOŻA

Kościół Matki Bożej Anielskiej w Grodnie obsługiwany przez franciszkanów był kościołem parafialnym od 1697 r. Terytorium parafii było dość rozległe, obejmowało miejscowości oddalone nawet o 20 km od kościoła. W 1925 r. do parafii franciszkańskiej należała dzielnica Zaniemeńska w Grodzie i 30 miejscowości, przy czym w Augustówku była kaplica publiczna p.w. św. św. Piotra i Pawła⁶¹.

W 1936 r. od parafii Matki Bożej Anielskiej odłączone zostały pewne miejscowości, z których utworzono oddzielny ośrodek duszpasterski w Kopciowszczyźnie⁶². Umożliwiło to niektórym dotychczasowym parafianom kościoła franciszkańskiego łatwiejsze dotarcie do świątyni na nabożeństwa. Parafia franciszkańska w tym czasie liczyła 5-8 tys. wiernych⁶³.

W kościele franciszkańskim w Grodnie służba Boża przede wszystkim obejmowała sprawowanie Eucharystii połączonej z posługą słowa Bożego i sakramentem pojednania. Jako gorliwy spowiednik zasłynął o. Melchior Fordon, pracujący przy kościele Matki Bożej Anielskiej od 1913 do 1927 r.⁶⁴ Do o. Melchiora przybywali ludzie z dalekich okolic, aby przystąpić do sakramentu pojednania⁶⁵. Ojciec Fordon był ponadto spowiednikiem kilku zgromadzeń zakonnych⁶⁶.

⁶¹ AFK, *Acta Coadunatae Provinciae Poloniae-Russiae et Lithuaniae S. T. S. Antonii Pat. et B. Jakobi de Strepa. A. D. 1920*, s. 310, sygn. B-IVa-4.

⁶² AFK, Teczka 1, sygn. D-II-20.

⁶³ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 960, sygn. B-IVa-3; AFK, *Acta Coadunatae...*, s. 310, sygn. B-IVa-4.

⁶⁴ *Ks. Józef Jakub Fordon*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 4(1977), s. 130.

⁶⁵ *Wojtczak, Ojciec Melchior Fordon*, s. 460.

⁶⁶ Tamże, s. 458.

W niedziele i święta nakazane sprawowane były cztery Msze św. w godzinach: 6.00, 7.00, 9.30 i 11.00, w dni powszednie natomiast trzy – w godzinach: 6.00, 7.00 i 8.00⁶⁷.

Świątynia franciszkańska w Grodnie była również miejscem sprawowania sakramentów świętych. „Święta i organicznie ukształtowana natura społeczności kapłańskiej aktualizuje się przez sakramenty [...] Wierni, przez chrzest wcieleni do Kościoła, dzięki otrzymanemu znamieniu przeznaczeni są do uczestnictwa w kulcie religii chrześcijańskiej i odrodzeni jako Synowie Boży, zobowiązani są wyznawać przed ludźmi wiarę, którą otrzymali od Boga za pośrednictwem Kościoła”⁶⁸.

W parafii Matki Bożej Anielskiej sakramentu chrztu św. udzielano w kościele poza Mszą św. Najczęściej w niedzielę po sumie i po nieszporach. Chrzczono też w innych porach i różnych dniach tygodnia, w zależności od potrzeb wiernych. Parafia była bowiem rozległa i nie wszyscy mogli przybyć na określoną godzinę. Była też duża śmiertelność dzieci, co wymagało większej troski duszpasterskiej i czujności. Jednak taka sytuacja była uciążliwa dla kapłanów, postanowiono więc ją zmienić i począwszy od 20 VII 1930 r. starano się wprowadzić nowe przepisy odnoszące się do sprawowania sakramentu chrztu św. Rodzice chrzestni mieli obowiązek przed chrztem zgłosić się do kancelarii parafialnej w niedzielę przed sumą lub przed nieszporami, a w dni powszednie od godz. 6.30 do 14.00⁶⁹. Ilość chrztów przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Statystyka chrztów w latach 1922-1927, 1933-1934

Rok	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1933	1934
Liczba	237	276	293	329	348	309	317	291

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku (dalej AAB), *Księga duplikat metryk chrzestnych kościoła parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie za rok 1922*, s. 205-298, sygn. Dek. Grodno 1922; *Księga duplikat metryk chrzestnych kościoła parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie za rok 1922*, s. 191-229, sygn. Dek. Grodno 1923; *Księga duplikat metryk chrzestnych kościoła parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie za rok 1922*, s. 178-218, sygn. Dek. Grodno 1924; *Księga duplikat metryk chrzestnych kościoła parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie za rok 1922*, s. 181-225, sygn. Dek. Grodno 1925; *Księga duplikat metryk chrzestnych kościoła parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie za rok 1922*, s. 210-258, sygn. Dek. Grodno 1926; *Księga duplikat metryk chrzestnych kościoła parafialnego OO. Fran-*

⁶⁷ AFG, *Księga Mszalna nr 2*, b. sygn.

⁶⁸ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, nr 11, s. 114.

⁶⁹ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 65-67, b. sygn.

ciszkánów w Grodnie za rok 1922, s. 198-253, sygn. Dek. Grodno 1927; AFG, *Statystyka za 1933-1934 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie*, b. sygn.

W powyższej tabeli widzimy tendencję wzrostową przyjmujących sakrament chrztu św. Najmniej ochrzczonych było w 1922 r. – 237 osób, a najwięcej w 1926 r. – 348 osób.

Sakrament bierzmowania, „przez który wierni ściślej wiążą się z Kościołem, otrzymują szczególną moc Ducha Świętego i w ten sposób jeszcze mocniej zobowiązani są, jako prawdziwi świadkowie Chrystusowi, do szerzenia wiary słowem i uczynkiem oraz do bronienia jej”⁷⁰, był udzielany w czasie wizytacji kanonicznej parafii przez biskupa. W omawianym okresie wizytacja taka odbyła się trzy razy: pierwsza w 28 IV 1927 r.⁷¹, druga 13 V 1931 r.⁷², a trzecia 8 IX 1935 r.⁷³ Wówczas też był udzielany sakrament bierzmowania. Przyjęli go parafianie mający ukończone 22. rok życia, uprzednio przygotowani przez katechetów. Wcześniej przystąpili do spowiedzi oraz przyjęli Komunię św.⁷⁴ W 1927 r. z rąk abpa Romualda Jałbrzykowskiego, metropolity wileńskiego, sakrament bierzmowania przyjęło 787 osób⁷⁵, w 1931 bierzmowanych było 305 wiernych, a w 1935 r. 472 osoby⁷⁶.

W kościele franciszkańskim liczni wierni przystępowali do Stołu Pańskiego. Podczas uroczystości św. Franciszka 4 X 1926 r. ok. 2000 wiernych przyjęło Komunię św.⁷⁷. W okresie wielkiego postu bardzo dużo wiernych przystępowало do Komunii św. W 1933 r. po rekolekcjach przystąpiło do Komunii św. ok. 3000 wiernych⁷⁸. Od pierwszej niedzieli marca do lipca trwały w kościele Matki Bożej Anielskiej katechezy przygotowujące dzieci do pierwszej spowiedzi i Komunii św. Odbywały się one dwa razy w tygodniu, aby w drugą

⁷⁰ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium*, nr 11, s. 114-115.

⁷¹ N. L. Cieszyński, *W ślad za arcybiskupem po Grodzieńszczyźnie*, „Gazeta Kościelna” 1927, nr 30, s. 338.

⁷² AFG, *Księga inwentarza franciszkanów grodzieńskich z 1927 r.*, s. 9, b. sygn.; AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 102, b. sygn.

⁷³ AFG, *Księga kapitul i wizytacji*, s. 21, b. sygn.

⁷⁴ *Synodus Archidioecesana Vilnensis ab Excellentissimo Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualdo Jałbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo – Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 mensis Iulii in Basilica metropolitana Vilnensi S. S. Stanislai Em. et Vladislai rc. celebrata*, Vilno 1932, s. 107, 196.

⁷⁵ AFG, *Księga Pobierzmowanych (Liber Confirmatorum). Kościoła parafjalnego Matki Bożej Anielskiej franciszkanów, dekanatu grodzieńskiego, Archidiecezji Wileńskiej*, s. 1-21, b. sygn.

⁷⁶ AFG, *Księga inwentarza franciszkanów grodzieńskich z 1927 r.*, s. 9, 11, b. sygn.

⁷⁷ A. K. [Alfons K o l b e], *Grodno*, „Pochodnia Seraficka” 1926, nr 8, s. 247.

⁷⁸ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 168, b. sygn.

niedzielę lipca mogła mieć miejsce w pięknie przystrojonym kościele uroczystość parafialna. Przed przystąpieniem do pierwszej spowiedzi i Komunii św. dzieci miały egzamin⁷⁹. Była to wielka chwila w życiu zarówno dla przystępujących do sakramentu, jak i ich rodzin.

Sakrament spowiedzi św. w kościele Matki Bożej Anielskiej w Grodnie był sprawowany podczas Mszy św. Przykazanie kościelne nakazywało, aby przynajmniej raz do roku spowiadać się i w czasie wielkanocnym Komunię św. przyjmować. Spowiedź wielkanocna była rozłożona w czasie i odbywała się w wyznaczonym dniu i godzinie. W ogłoszeniach parafialnych kapłan przedstawiał porządek spowiedzi wielkanocnej dla poszczególnych miejscowości. W 1930 r. od drugiego tygodnia wielkiego postu od godz. 10.00 w poniedziałek spowiadali się mężczyźni i chłopcy z miejscowości: Łogi, Józefówka, Piłsudy i Hornica, natomiast od godz. 18.00 – niewiasty i dziewczęta z ul. Zbożowej, we wtorek od rana niewiasty i dziewczęta z: Łogów, Józefówki, Piłsudów i Hornicy, a wieczorem mężczyźni i chłopcy z ul. Zbożowej. Od środy spowiedź miały niewiasty i dziewczęta z Korobczyc. W trzecim tygodniu wielkiego postu do spowiedzi byli wyznaczeni – w poniedziałek i środę mieszkańcy Olszanki Małej i Olszanki Wielkiej, w czwartek i piątek z Korobczyc, Pohoran, Sołów, natomiast w sobotę z Gnojnicy i Małachowicz. Mieszkańcy Grodna, tzn. Przedmieścia Zaniemeńskiego, mogli skorzystać ze spowiedzi każdego dnia od godz. 18.00. W czwartym tygodniu wielkiego postu porządek spowiedzi był następujący: poniedziałek i wtorek z rana mieszkańcy wsi Gibulicze, w środę i czwartek mieszkańcy wsi Nowiki i Łajgoboli, w piątek i sobotę mieszkańcy wsi Skomoroszki i Połotkowa. W piątym tygodniu wielkiego postu spowiedź wielkanocna była według następującego porządku: w poniedziałek i wtorek z Łosośni Młyńskiej i Łosośni Kolejowej, w środę i czwartek z Czechowszczyzny, w piątek i sobotę z Brzostów i Ćwiklicz, w szóstym tygodniu zaś: w poniedziałek, wtorek i środę mieszkańcy wsi Kamionka, Kiełbasino, Koszewniki, Fiszki, Augustówka⁸⁰.

Franciszkanie dużo troski poświęcali ludziom chorym i w podeszłym wieku z terenu parafii. Z posługą duszpasterską śpieszyli niemal codziennie, nie raz do bardzo odległych miejscowości. Zajmowało to czasem niemal cały dzień⁸¹. Wizyty takie obejmowały przede wszystkim udzielanie sakramentu:

⁷⁹ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 61-62, b. sygn.; Pamiętka I Komunii św. z 13.07.1930 r., b. sygn.

⁸⁰ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 7-25, b. sygn.

⁸¹ AFK, Teczka nr 1, sygn. D-II-20; W o j t c z a k, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 426.

pokuty, Komunii św. i ostatniego namaszczenia⁸². Ilość i intensywność wyjazdów do chorych obrazuje poniższa tabela.

Tabela 2. Statystyka wizyt u chorych w latach 1920-1924 i 1929-1934

Miesiąc	Rok										
	1920	1921	1922	1923	1924	1929	1930	1931	1932	1933	1934
styczeń	49	34	41	13	21	26	53	61	20	17	32
luty	46	25	31	13	12	24	19	9	20	23	17
marzec	36	30	29	8	22	9	25	14	30	29	20
kwiecień	7	12	15	8	2	15	17	5	12	17	
maj	8	10	9	2	1	6	14	11	9	16	
czerwiec	12	9	14	7	2	1	9	12	7	4	
lipiec	8	7	11	3	4	11	8	7	3	5	
sierpień	12	2	4	1	5	8	9	6	6	8	
wrzesień	8	4	8	1	3	6	14	7	7	12	
październik	12	12	6	2	9	5	15	1	11	10	
listopad	*	34	11	14		15	13	22	19	11	
grudzień	*	19	15	14		27	57	13	15	23	

Źródło: AFG, *Książka chorych 1920-1924*, s. 1-28, b. sygn.

* W listopadzie i grudniu 1920 r. księga nie była prowadzona, jak zapisał o. Korneli Czupryk: „z powodu prześladowań bolszewickich dalsze prowadzenie książki chorych było nie możliwe”, s. 7, AFG, *Książka chorych 1929-1934*, b. sygn.

W powyższej tabeli zauważa się pewną prawidłowość wyjazdów do chorych. Najbardziej były one nasilone w miesiącach: styczeń, luty i marzec oraz październik, listopad i grudzień. Wiązało się to było z wiosennymi i letnimi pracami polowymi. Wtedy ludzie, zajęci pracą, mniej zwracali uwagę na sprawy religijne.

Sakrament małżeństwa to przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą wspólnotę na całe życie, zmierzającą ze swej natury do zrodzenia i wychowania potomstwa oraz do dobra samych małżonków⁸³. Ze względu na jego doniosłość duszpasterze franciszkańscy przywiązywali wielką wagę do dobrze przygotowania kandydatów do zawarcia tego związku. Jako gorliwi dusz-

⁸² AFK, *Acta Provinciae...*, s. 960, sygn. B-IVa-3; AFG, *Książka chorych 1920-1924*, s. 1-28, b. sygn.

⁸³ *Codex Juris Canonici Pii X Pontificius Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, can. 1013 § 1.

pasterz w przygotowywaniu narzeczonych do małżeństwa wstawił się o. Edmund Dulik, gwardian i proboszcz w Grodnie w latach 1930-1936⁸⁴. W archidiecezji wileńskiej było rozporządzenie abpa Romualda Jałbrzykowskiego mówiące, aby nie głosić zapowiedzi dopóty, dopóki młodzi nie nauczą się katechizmu i nie zdadzą egzaminu⁸⁵. Sakrament ten zawierano najczęściej w czasie Mszy św. Dniem ślubu była sobota. Małżeństwa były jednak zawierane także w inne dni. Za czasów o. Fordona istniała praktyka uczestniczenia kapłanów w uroczystościach w domu weselnym, lecz w późniejszym okresie została zaniechana. Stan liczbowy zawieranych małżeństw w parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie przedstawia się następująco:

Tabela 3. Statystyka zawartych małżeństw w latach 1922-1934

Rok	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Liczba	76	92	64	100	97	71	46*	62	102	73	75	61	100

Źródło: AFG, *Księgi protokołów przedślubnych Rzymsko-Katolickiego Kościoła Parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie, za lata 1926 - 1933*.

* Przy 1928 roku brak stron, b. sygn.; AFG, *Statystyka za 1934 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie*, b. sygn.

Rocznie błogosławiono średnio ok. 70 par małżeńskich. Największa liczba zawartych związków małżeńskich została odnotowana w 1930 r. – 102, a najmniejsza w 1933 r. – 61. Nie brano pod uwagę roku 1928 z powodu niekompletnego spisu⁸⁶.

Sakramentalia to „znaki święte, które z pewnym podobieństwem do sakramentów oznaczają skutki, przede wszystkim duchowe, a osiągają je przez modlitwę Kościoła. Przygotowują one ludzi do przyjęcia głównego skutku sakramentów i uświęcają różne okoliczności życia”⁸⁷. Przez sprawowane sakramentalia niemal każde wydarzenie z życia wiernych zostaje uświęcone.

Ostatnią posługą, którą możemy ofiarować wiernemu, jest pogrzeb. W parafii franciszkańskiej był zwyczaj przynoszenia zmarłego do kościoła,

⁸⁴ Archiwum OO. Franciszkanów w Łodzi-Łagiewnikach (dalej AFL), A. Kubit, *Ułamki działalności Franciszkanów polskich w I poł. XX wieku*, s. 29, b. sygn.

⁸⁵ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 39, b. sygn.

⁸⁶ AFG, *Księgi protokołów przedślubnych Rzymsko - Katolickiego Kościoła Parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie, za lata 1926 – 1933*, b. sygn.; AFG, *Statystyka za 1934 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie*, b. sygn.

⁸⁷ Sobór Watykański II, *Konstytucja o Liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium* nr 60, s. 55-56.

gdzie celebrowano za zmarłego Najświętszą Ofiarę, następnie procesyjnie przenoszono ciało na cmentarz parafialny i grzebano. Niekiedy przywożono zmarłego bezpośrednio na cmentarz i tam po modlitwach przy trumnie grzebano, księdza zaś proszono, aby w najbliższym czasie sprawował za niego Mszę św. W kościele na Mszy św. za zmarłych wystawiano katafalk⁸⁸. Liczbę zgonów w latach 1921-1939 obrazuje poniższa tabela⁸⁹:

Tabela 4. Liczba zmarłych parafian w latach 1921-1939

Rok	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1929	1930
Liczba	169	125	109	135	166	165	178	147	175
Rok	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Liczba	128	156	140	169	140	143	104	135	174

Źródło: AFG, Księga kart pogrzebowych. Rok 1921-1923. Nr 8a Parafia Kościoła OO. Franciszkanów w Grodnie za Niemnem, sygn. Pogrzeb C – 1921-1923; *Brulion pogrzebowy* (1934-1938), sygn. Pogrzeb C – 1934-1938; *Brulion akty zgonów* (1938-1942), sygn. Pogrzeb C – 1938-1942; *Księga zmarłych. Rok 1929-1931; Statystyka za 1933 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie*, b. sygn.

Przejawem troski duszpasterskiej o stan i warunki życia wiernych była wizyta duszpasterska, tzw. kołęda. W 1920 r. ówczesny proboszcz o. Fordon po raz pierwszy zarządził przeprowadzenie takiej wizyty. Rozpoczęła się ona po święcie Objawienia Pańskiego i trwała ok. trzech tygodni. Proboszcz wizytował wówczas Przedmieście, a pozostali ojcowie wsie. Przebieg takiej wizyty na wsi był następujący: sołtys wsi wraz z mieszkańcami czekał przy krzyżu lub kapliczce i tam witał księdza w imieniu wszystkich mieszkańców. Następnie rozpoczynały się odwiedziny poszczególnych domów. W czasie takiej wizyty duszpasterz błogosławił dom, modlił się z domownikami, rozmawiał o problemach, szczególnie interesował się uczęszczaniem na Mszę św. i przystępowaniem do sakramentów św., pytał dzieci z katechizmu. Stałym elementem wizyty duszpasterskiej było zostawianie kartek do spowiedzi świętej

⁸⁸ Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 423, 427-428.

⁸⁹ AFG, *Księga kart pogrzebowych. Rok 1921-1923. Nr 8a Parafia Kościoła OO. Franciszkanów w Grodnie za Niemnem*, sygn. Pogrzeb C – 1921-1923; *Brulion pogrzebowy* (1934-1938), sygn. Pogrzeb C – 1934-1938; *Brulion akty zgonów* (1938-1942), sygn. Pogrzeb C – 1938-1942; *Księga zmarłych. Rok 1929-1931; Statystyka za 1933 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie*, b. sygn.

wielkanocnej⁹⁰. Praktyka kołеды po uroczystości Objawienia Pańskiego była stosowana w innych latach⁹¹.

Służba Boża w szczególny sposób ubogacała liturgię związaną z rokiem liturgicznym. Rozpoczynał ją adwent. Wielką uroczystością obchodzoną w adwencie był 8 grudnia (Niepokalane Poczęcie NMP), poprzedzony nowenną. Nowenny były odprawiane z wystawieniem Najświętszego Sakramentu o godz. 17.00⁹². Miało to szczególny wymiar za czasów o. Maksymiliana Kolbe (1922-1927), wielkiego czciciela Maryi Niepokalanej. Uroczystość Niepokalanego Poczęcia była wielkim dniem dla członków Rycerstwa Niepokalanej, które istniało przy parafii od 2 XII 1924 r., tzn. od czasu kanonicznej erekcji dokonanej przez bpa wileńskiego Jerzego Matulewicza⁹³. W 1924 r. w dzień Niepokalanego Poczęcia o godz. 9.00 sprawowana była Eucharystia w intencji Rycerstwa Niepokalanej, a po niej odnowiono akt poświęcenia się Niepokalanej Dziewicy. Mszę św. celebrował i kazanie wygłosił o. gwardian Maurycy Madzurek⁹⁴. Przez cały adwent o godz. 6.00 były sprawowane Msze św. roratnie z wystawieniem Najświętszego Sakramentu i z kazaniem⁹⁵.

W uroczystość Bożego Narodzenia sprawowano trzy Msze św. – o godz. 6.00 tzw. pasterkę, o 9.00 i o godz. 11.00 sumę⁹⁶. Zgodnie ze zwyczajem franciszkańskim w Grodnie urządzono w tym czasie szopkę bożonarodzeniową. Jej atrakcją szopki kołyska z Dzieciątkiem Jezus. Miała ona długą szeroką wstążkę, dzięki której można było uruchomić kołyskę z figurką Dzieciątka Jezus. Po zakończonej Eucharystii wierni – zwłaszcza dzieci – podchodzili do żłóbka, aby osobiście „pokołysać” Pana Jezusa przez pociąganie za wstążkę.

Bogata była liturgia w okresie wielkiego postu. Obchody rozpoczynała Msza św. w Środę Popielcową, podczas której posypywano głowy popiołem. Bezpośrednim przygotowaniem do Wielkanocy były rekolekcje wielkopostne. W 1933 r. odbyły się one po drugiej niedzieli wielkiego postu i trwały od środy do soboty. Rozpoczęły się o godz. 18.00 nauką rekolekcyjną, w czwartek była sprawowana Msza św. z kazaniem o godz. 10.00, a wieczorem o godz. 18.00 nabożeństwo z kazaniem; tak samo było w piątek i sobotę⁹⁷. Nie mamy

⁹⁰ Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 436-440.

⁹¹ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 93-95, b. sygn.

⁹² AFG, Tamże, s. 123, b. sygn.

⁹³ AFN, *Księga erekcji i agregacji kanonicznych M. I. w Polsce*, s. 2, b. sygn.

⁹⁴ *U nas*, „Rycerz Niepokalanej” 1925, nr 1, s. 23.

⁹⁵ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 122, b. sygn.

⁹⁶ AFG, Tamże, s. 125.

⁹⁷ AFG, Tamże, s. 166.

zbyt wielu informacji o rekolekcjonistach, wiemy jednak, że jednym z nich był w 1938 r. o. Kornel Czupryk⁹⁸.

W wielkim poście, w niektóre lata w środy, a w niektóre w soboty, o godz. 17.00 odbywały się nabożeństwa Drogi krzyżowej⁹⁹, w niedziele zaś po sumie Gorzkie żale, w czasie których rozważano Mękę Pańską i słuchano kazań pasyjnych¹⁰⁰. Z udziałem licznych wiernych obchodzono Triduum Paschalne. W Wielki Czwartek sprawowano uroczystą Eucharystię o godz. 10.00 pod przewodnictwem przełożonego wspólnoty klasztornej, w Wielki Piątek o godz. 8.00 – nabożeństwo, a w Wielką Sobotę o godz. 7.00 Mszę św., po niej odbywało się święcenie pokarmów. W Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego Eucharystię sprawowano o godz. 6.00. Była też procesja wokół kościoła. Podczas rezurekcji śpiewał chór parafialny, a na procesji niosły chorągwie bractwa religijne¹⁰¹.

Uroczystością usświęcającą życie religijne parafii było Boże Ciało. Zapraszano na nią liczne duchowieństwo z klasztorów franciszkańskich i sąsiednich parafii. O godz. 7.00 była sprawowana pierwsza Msza św., następna o godz. 9.00 i suma o godz. 10.00, po której wyruszała procesja z kościoła na Plac Batorego. O godz. 17.00 w kościele sprawowano nieszpory. W oktawie codziennie rano o godz. 6.30 odbywała się procesja wokół kościoła, następnie była Msza św., a wieczorem nieszpory o godz. 19.00, po nich zaś procesja. Przed uroczystością Bożego Ciała był kierowany apel do rodziców, aby dziewczynki sypiące kwiatki w czasie procesji były przyzwoicie ubrane w białe sukienki z długimi rękawami. Uroczystość była poprzedzona nieszporami o godz. 19.00 i procesją eucharystyczną¹⁰².

W archidiecezji wileńskiej był zwyczaj, że w jeden dzień w roku odbywała się całodzienna adoracja Najświętszego Sakramentu. W okresie międzywojennym w kościele franciszkańskim w Grodnie był to dzień 24 kwietnia. W tym dniu był specjalny porządek nabożeństw: o godz. 7.00 rano była sprawowana pierwsza Msza św. z wystawieniem Najświętszego Sakramentu, następna była o godz. 9.00, a suma z adoracją Najświętszego Sakramentu o godz. 11.00¹⁰³.

Największym świętem w parafii było święto patronalne kościoła – Matki Bożej Anielskiej, tzw. Porcjunkuli. Odpust rozpoczynał się 1 sierpnia po godz.

⁹⁸ AFK, Teczka 1, sygn. D-II-20.

⁹⁹ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 6, 131, b. sygn.

¹⁰⁰ W o j t c z a k, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 459.

¹⁰¹ AFG, *Księga mszalna nr 2*, b. sygn., AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 134, b. sygn.

¹⁰² AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 49-51, b. sygn.

¹⁰³ AFG, tamże, s. 29-30.

12.00 i trwał do następnego dnia do północy. W tym czasie można było uzyskać tyle razy odpust zupełny, ile razy, będąc w stanie łaski uświęcającej po spowiedzi w ostatnim tygodniu i Komunii św. w ostatnim dniu, zmówi się po bożnie i ze skruchą w intencjach Ojca św. 6 razy „Ojcze nasz” i 6 razy „Zdrowaś Mario” i 1 raz „Chwała Ojcu”, nawiedzając za każdym razem kościół Matki Bożej Anielskiej. Pierwszy uzyskany odpust zupełny można było ofiarować za siebie, następne zaś tylko osobno za każdą duszę w czyśćcu cierpiącą. Nie można było jednego odpustu zupełnego ofiarować za dwie dusze jednocześnie.

2 sierpnia przychodzili liczni czciciele Matki Bożej, aby prosić Ją o potrzebne łaski i skorzystać z sakramentu pokuty. Msze św. w tym dniu były sprawowane według porządku niedzielnego. Centralną Mszę św. sprawowano o godz. 11.00 z odpustowym kazaniem. Po sumie było poświęcenie i nadanie odpustów medalikom, koronkom, krzyżkom przed ołtarzem Matki Bożej Różańcowej. Odpust kończyły uroczyste nieszpory o godz. 17.00 z kazaniem i procesją wokół kościoła¹⁰⁴.

Szczególnym kultem w Grodnie u franciszkanów otoczony był św. Antoni z Padwy. W każdy wtorek sprawowano Mszę św. ku jego czci. Uroczyste obchodzono dzień 13 czerwca, który poprzedzała dziewięciowtorkowa nowenna. O godz. 8.00 była sprawowana Msza św. wotywna o św. Antonim, połączona z nowenną i wystawieniem Najświętszego Sakramentu. W sam dzień uroczystości św. Antoniego ściągaly rzesze pielgrzymów. Zapraszano również duchowieństwo z okolicznych parafii¹⁰⁵.

Kolejną uroczystością w kościele grodzieńskich franciszkanów była uroczystość św. Franciszka z Asyżu, poprzedzona triduum. W 1919 r. w czasie jego trwania miała miejsce wizytacja prowincjańska. Miejscowy gwardian, o. Fordon poprosił prowincjała o. Alojzego Karwackiego, o. Romana Wojtałę – misjonarza ludowego – i o. Bartłomieja Szczyrbę (towarzyszyli oni prowincjałowi w czasie wizytacji) o wygłoszenie kazań w czasie triduum. Goście chętnie przystali na tę propozycję i dzięki znakomitym kazaniom „zapełnili świątynię wiernymi”¹⁰⁶. Mszę św. w samą uroczystość św. Franciszka o godz. 11.00 celebrował i kazanie wygłosił prowincjał Karwacki¹⁰⁷. W latach trzydziestych XIX w. triduum i uroczystość św. Franciszka rozpoczynano o godz.

¹⁰⁴ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 70-73, b. sygn., Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 463.

¹⁰⁵ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 105, b. sygn.

¹⁰⁶ Synowiec, *Franciszkanie Polscy w 1772-1970*, s. 81, 84.

¹⁰⁷ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 958, sygn. B-IVa-3.

6.00 Mszą św. i wystawieniem Najświętszego Sakramentu, następnie o godz. 9.00 była Msza św. wotywna śpiewana, a o godz. 11.00 suma śpiewana z kazaniem i błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem. Taki porządek miały trzy dni poprzedzające uroczystość św. Franciszka; sam dzień Patriarchy Ubogich wyglądał podobnie, z tą jednak różnicą, że o godz. 17.00 były nie-szpory i zakończenie uroczystości¹⁰⁸.

Obok stałych nabożeństw w kościele franciszkańskim w Grodnie były też nabożeństwa okresowe – majowe i październikowe. W pięknej scenerii odbywało się nabożeństwo majowe, podobnie zresztą jak w całej diecezji wileńskiej. Wierni zgromadzeni przy ołtarzu Matki Bożej na wstępie razem z celebransem odmawiali trzy razy *Pozdrowienie Anielskie*, następnie celebrans czytał fragment książki o tematyce maryjnej na maj (niekiedy głosił kazanie), po czym lud śpiewał *Litanie loretańską* i antyfonę *Pod Twoją obronę*, po czym było wystawienie Najświętszego Sakramentu, krótka adoracja i błogosławieństwo eucharystyczne¹⁰⁹. W późniejszym okresie przebieg nabożeństwa majowego zmieniono. Abp Romuald Jałbrzykowski wprowadził w archidiecezji wileńskiej porządek tego nabożeństwa we wszystkich kościołach i kaplicach bez wystawienia Najświętszego Sakramentu. Na wstępie śpiewano dwie zwrotki pieśni *Witaj Panno*, po czym *Litanie loretańską*, antyfonę *Pod Twoją obronę* z modlitwami, trzy razy *Zdrowaś Maryjo*. Po odśpiewaniu tych modlitw było kazanie lub czytanka majowa i zakończenie nabożeństwa błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem¹¹⁰. W kościele nabożeństwo odbywało się w niedzielę o godz. 17.00, a w dni powszednie o godz. 19.00¹¹¹.

Przez październik przy wystawionym Najświętszym Sakramencie odmawiano różaniec, *Litanie loretańską* i modlitwę do św. Józefa – *Do Ciebie uciekamy się, o św. Józefie*. Na koniec udzielano błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem¹¹². W kościele franciszkańskim w Grodnie nabożeństwa różańcowe odbywały się w niedzielę o godz. 17.00, a w dni powszednie o godz. 18.00¹¹³.

Nabożeństwa tzw. suchych dni – *feriae quattuor temporum* – dni czterech pór roku były bardzo uroczyste. Trwały one od środy do soboty. W ciągu roku były obchodzone czterokrotnie: zimą w trzecim tygodniu adwentu, wiosną

¹⁰⁸ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 87, b. sygn.

¹⁰⁹ *Synodus Archidioeciesana Vilmensis...*, 1932, s. 280, 282; Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 462.

¹¹⁰ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 32-33, b. sygn.

¹¹¹ AFG, tamże, s. 100.

¹¹² *Synodus Archidioeciesana Vilmensis...* 1932, s. 284-286.

¹¹³ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 151, b. sygn.

w pierwszym tygodniu wielkiego postu, latem w tygodniu po Zesłaniu Ducha Świętego i jesienią w tygodniu po Podwyższeniu Krzyża św. Najważniejszy dzień stanowi sobota. W czasie trwania tych nabożeństw o. Melchior wprowadził zwyczaj czytania wiernym Pisma św., w celu wprowadzenia ich w tematykę i owocniejszego przeżycia Ofiary Eucharystycznej¹¹⁴.

Grupy religijne działające przy parafii miały swoje nabożeństwa, np. III Zakon raz w miesiącu po sumie przy ołtarzu św. Franciszka miał nabożeństwo do swego Patrona. Podobnie również Bractwo św. Antoniego i Żywy Różaniec.

Szczególnie duże znaczenie dla rozwoju duchowego wiernych miały misje parafialne. W okresie międzywojennym były one przeprowadzone w kościele Matki Bożej Anielskiej w 1921 r. przed uroczystością św. Franciszka. Głosili je: o. Alojzy Karwacki, o. Roman Wojtala i o. Bartłomiej Szczyrba. Trwały one osiem dni. Trzy razy dziennie głoszone były konferencje dla wiernych. Bardzo dobra frekwencja świadczyła o dużym zainteresowaniu z ich strony życiem religijnym parafii. Duża liczba uczestniczących w misjach przystąpiła do sakramentów świętych¹¹⁵. Na pamiątkę misji św. zostały wydrukowane obrazki z nadrukiem: *Misje parafialne w kościele OO. Franciszkanów w Grodnie odbyte w 1921 r.*, które rozprowadzano wśród wiernych¹¹⁶.

Doniosły przebieg w parafii Matki Bożej Anielskiej miały obchody 700-lecia śmierci Patriarchy Ubogich. Samą uroczystość poprzedzało czterdziestogodzinne nabożeństwo z naukami stanowymi na Mszach św. i nieszpórach, ogłoszonymi przez zaproszonych kaznodziejów z Grodna. W noc poprzedzającą samą uroczystość miała miejsce adoracja Najświętszego Sakramentu z licznym udziałem wiernych. O północy z 3 na 4 października sprawowano Mszę św. o św. Franciszku; celebrował ją o. gwardian Maurycy Madzurek w asyście o. Edwarda, o. Witalisa i diakona. Liturgię uświetnił chór parafialny kierowany przez o. Innocentego Guza. Po uroczystym odśpiewaniu Ewangelii przez diakona o. celebrans wygłosił kazanie „nawoływujące do miłości”¹¹⁷.

Z franciszkańskiego kościoła co roku wyruszała piesza pielgrzymka do Różanegostoku. Wierni pod przewodnictwem kapłana ruszali na pielgrzymi szlak, aby Matce Bożej w Jej cudownym wizerunku przedstawić swoje sprawy. W wigilię Zesłania Ducha Świętego o godz. 6.00 dla pielgrzymów sprawowana była Msza św., po której pielgrzymi wyruszali na trzydniową pielgrzym-

¹¹⁴ M. K o r d e l, *Mszal Rzymski*, Kraków 1936, s. 53*-55*.

¹¹⁵ AFK, *Acta Coadunatae...*, s. 145, sygn. B-IVa-4; AFK, Teczka 1, sygn. D-II-20.

¹¹⁶ AFG, *Obrazek z misji 1921 r.*, b. sygn.

¹¹⁷ A. K., *Grodno*, s. 246-247.

kę do Różanegostoku¹¹⁸. Organizowano także pielgrzymki do Częstochowy. Na przykład 23 VIII 1932 r. pociągiem wyruszyła z Grodna pielgrzymka do Matki Bożej Jasnogórskiej¹¹⁹.

W parafii franciszkańskiej był też zwyczaj, że w uroczystość Apostołów Piotra i Pawła po Mszy św. o godz. 9.00 wyruszała procesja do kaplicy p.w. św. św. Piotra i Pawła w Augustówku¹²⁰.

Na terenie parafii mieszkała duża liczba ludności o wyznaniu niekatolickim, jak: prawosławni, luteranie czy wyznania mojżeszowego – mieli oni w Grodnie 2 duże synagogi jedną w mieści, a drugą na Zaniemniu i 44 mniejsze tzw. domowe. Gorliwość franciszkanów pracujących przy kościele Matki Bożej Anielskiej skłoniła wielu ludzi z innego wyznania do przejścia do kościoła katolickiego. Statystykę konwersów podaje tabela 5.

Tabela 5. Liczba konwersji w Kościele OO. Franciszkanów w Grodnie w latach 1919-1939

Rok	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Liczba	42	2	39	26	18	24	56	44	41	17	25
Rok	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	suma
Liczba	21	19	11	14	19	28	19	15	23	20	523

Źródło: AFG, *Księga konwertytów parafii OO. Franciszkanów w Grodnie 1905-1948*, s. 22-55, sygn. Konwersje 1905-1948.

Największą ilość konwersji (302 osoby) odnotowano w latach 1919-1927, co było spowodowane z zawieraniem związków małżeńskich z katolikami, gdyż nie było wtedy praktyki związków mieszanych, ślubów udzielano tylko katolikom¹²¹. W omawianym okresie (1919-1939) w parafii franciszkańskiej przyjętych zostało do Kościoła katolickiego 480 osób¹²². Największą liczbę konwersji odnotowano w 1925 r., bo aż 56 osób.

Większość spraw odnoszących się do funkcjonowania życia parafii była załatwiana w kancelarii. Przychodzili do niej parafianie z ustaleniami terminów chrztu, ślubu czy pogrzebu. Parafia Matki Bożej Anielskiej była rozległa

¹¹⁸ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 46-47, b. sygn.

¹¹⁹ AFG, tamże, s. 148-149.

¹²⁰ AFG, tamże, s. 106.

¹²¹ AFG, *Księga konwertytów parafii OO. Franciszkanów w Grodnie 1905-1948*, s. 22-55, sygn. Konwersje 1905-1948.

¹²² Tamże, s. 22 - 143.

terytorialnie. Nie sposób było w początkowej fazie funkcjonowania kancelarii ustalić godzin urzędowania. Częste były wypadki załatwiania spraw w niedziele czy też w różnych godzinach w inne dni. Ojciec prowincjał Alojzy Karwacki w czasie wizytacji w 1919 r. zganił ten sposób załatwiania spraw i zalecił ustalić godziny urzędowania i uporządkowania ksiąg parafialnych¹²³. Z czasem zalecenia prowincjała zostały spełnione i kancelaria funkcjonowała bez zastrzeżeń¹²⁴.

Raz w miesiącu była sprawowana Msza św. za zmarłych braci i dobrodziejów tutejszego klasztoru. Były to osoby, które złożyły na rzecz klasztoru ofiarę 10 zł i zostały zapisane do księgi dobrodziejów¹²⁵.

Duszpasterze pracujący przy parafii Matki Bożej Anielskiej swoją ofiarną pracą apostołską zapisali chlubną kartę w historii franciszkanizmu.

2. NAUCZANIE I PRZEPOWIADANIE

Ważne miejsce w działalności duszpasterskiej zajmuje katechizacja. Jest ona podstawową formą ewangelizacji dzieci i młodzieży. Służy pogłębieniu wiary i przygotowuje do pełnego uczestnictwa w życiu Kościoła – przyjęcia sakramentów św. Katechizacja wywiera duży wpływ na życie sakramentalne w parafii.

W okresie międzywojennym katecheza była prowadzona w szkołach podstawowych i średnich jako przedmiot obowiązkowy. Troska o obsadę katechetów w szkole spoczywała na proboszczu, na którego terenie parafii szkoła się znajdowała. Franciszkanie, z chwilą objęcia parafii w Grodnie zajęli się katechizacją dzieci i młodzieży. W 1919 r. urządzono w klasztorze czteroklasową szkołę podstawową. Istniała ona do 1921 r., tj. do chwili przeniesienia jej do bardziej odpowiedniego budynku. Kierownikiem szkoły był o. Florian Koziura, pełniący jednocześnie funkcję katechety¹²⁶.

W 1925 r. na terenie parafii znajdowało się 10 szkół podstawowych, w których katechetami byli franciszkanie. Niektóre z nich położone były w dużej odległości od klasztoru, co znacznie utrudniało obsługę duszpasterską. Katecheci często byli dowożeni do tych najdalszych szkół, ale niejednokrotnie zdarzały się przypadki, że nie było osoby, która mogłaby zawieść katechetę. Wówczas starał się on dotrzeć we własnym zakresie rowerem, a nawet pieszo. Przy wi-

¹²³ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 961, sygn. B-IVa-3.

¹²⁴ AFK, *Acta Coadunatae...*, s. 436, sygn. B-IVa-4.

¹²⁵ AFG, *Ogłoszenia parafialne 16.02.1930-28.05.1933*, s. 61, b. sygn.

¹²⁶ AFK, *Acta Coadunatae...*, s. 83, 147, sygn. B-IVa-4.

zytacji kanonicznej klasztoru w 1923 r. ojciec prowincjał wyraził uznanie i wdzięczność ojcom katechetom za otoczenie dzieci należyłą opieką duchową¹²⁷.

W latach trzydziestych wspólnota klasztorna OO. Franciszkanów w Grodnie zmniejszyła się. Ilość szkół pozostała niemal taka sama. Na przykład w 1932 r. w klasztorze mieszkało tylko 3 ojców, którzy obsługiwali kilka szkół w różnych miejscowościach. Z powodu odległości nie mogli obsługiwać wszystkich szkół na terenie parafii, zwłaszcza wiejskich¹²⁸. Ojcowie obciążeni byli licznymi obowiązkami. W roku szkolnym 1938/1939 o. Tytus Strzelewicz jako katecheta miał 30 godzin katechezy tygodniowo, a oprócz tego liczne obowiązki w klasztorze¹²⁹. Katecheza pochłaniała bardzo dużo czasu i energii, lecz franciszkanie z gorliwością wywiązywali się z obowiązków duszpasterskich. Za prowadzone zajęcia katechetyczne otrzymywali pensję, np. za luty 1925 r. z tytułu nauki religii w szkole do kasy klasztornej wpłynęło 258,06 zł¹³⁰.

Oprócz katechez w szkole organizowano dla dzieci i młodzieży nabożeństwa w kościele parafialnym. Na początek i na zakończenie roku katechetycznego odprawiano w kościele Mszę św. Raz w roku w okresie wielkiego postu miały miejsce rekolekcje dla dzieci, które trwały zazwyczaj trzy dni. W 1938 r. rekolekcje takie prowadził o. Korneli Czupryk¹³¹.

Aby przyciągnąć ludzi do Boga, naśladując Pana Jezusa, św. Franciszek polecił braciom głosić kazania. Jeden z rozdziałów *Reguły* poświęcił kaznodziejom. Św. Franciszek chciał, aby kazania, które bracia mają głosić, były ku pożytkowi i zbudowaniu, tzn. mają być krótkie i traktować o karze i chwale, wadach i cnotach¹³². Konstytucje zakonne nakazywały, aby we wszystkich kościołach przyklasztornych było głoszone ludowi Bożemu słowo Boże. Na Mszach św. w niedziele i święta ma być wyjaśniana ewangelia¹³³.

W kościele parafialnym Matki Bożej Anielskiej w Grodnie podczas Mszy św. w niedziele i święta głoszone kazania¹³⁴. Na uroczystości odpustowe, misje,

¹²⁷ Tamże, s. 310

¹²⁸ AFG, *Księga kapitul i wizytacji klasztoru franciszkańskiego w Grodnie 1930-1939*, s. 8, b. sygn.

¹²⁹ AFG, tamże, s. 42.

¹³⁰ AFG, *Księga kasowa klasztoru grodzieńskiego 1921-1935*, s. 55, b. sygn.

¹³¹ AFK, *Teczka* nr 1, sygn. D-II-20.

¹³² *Reguła i życie Braci Mniejszych Zakonu S. O. Franciszka*, Warszawa 1802, s. 10-11.

¹³³ *Konstytucje Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych Świętego Ojca Franciszka (OO. Franciszkanów) dostosowane do Kodeksu Prawa Kanonicznego uznane i zatwierdzone powagą papieża Piusa XI-go wydane z polecenia Najp. O. Dominika Marji Tavani'ego...*, Niepokalanów 1937, nr 735 - 736, s. 253.

¹³⁴ Wojtczak, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 439.

rekolekcje zapraszani byli znani kaznodzieje franciszkańscy. W czasie triduum przed uroczystością św. Franciszka w 1919 r. słowo Boże głosili ojcowie Alojzy Karwacki i Roman Wojtala¹³⁵, na czterdziestogodzinne nabożeństwo, trwające od 2 do 4 października 1936 r., zaproszony był z posługą słowa o. Wenanty, a na rekolekcje wielkopostne w 1938 r. – o. Korneli Czupryk¹³⁶. W czasie niektórych uroczystości parafialnych kazania głosił miejscowy przełożony, np. na św. Antoniego¹³⁷, na Niepokalane Poczęcie w 1924 r.¹³⁸ czy na św. Franciszka w 1926 r.¹³⁹ Sam fakt zapraszania franciszkanów z konwentu grodzieńskiego na głoszenie rekolekcji świadczy o tym, że miejscowi kaznodzieje również głosili dobre kazania.

Franciszkanie zapisali chlubną kartę w katechizowaniu i głoszeniu słowa Bożego wśród parafian. Niemal przy każdym sprawozdaniu powizytacyjnym klasztoru widnieją pochlebne adnotacje prowincjała odnośnie do prowadzenia przez ojców katechizacji i „udzielania się na ambonie” przy parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie¹⁴⁰.

Franciszkanie pracujący przy kościele Matki Bożej Anielskiej chętnie spieszyli do pracy rekolekcyjno-misyjnej. Podejmowali głoszenie rekolekcji w różnych parafiach archidiecezji wileńskiej. W okresie międzywojennym w klasztorze grodzieńskim przebywało kilku wybitnych rekolekcjonistów: o. Melchior Fordon, o. Maurycy Madzurek i o. Edmund Dulik.

Każdego roku w okresie wielkiego postu miały miejsce w parafiach rekolekcje, które przygotowywały wiernych do przeżywania Triduum Paschalnego. Do ich głoszenia zapraszano często franciszkanów, którzy chętnie te obowiązki podejmowali. Na przykład w 1923 r. rekolekcje wielkopostne franciszkanie grodzieńscy głosili w Druzgienikach, Sylwanowcach, Sokółce, Kuźnicy, Sokolanach, Jeziorach i Łunnie¹⁴¹, a w 1936 r. w Szydłowcu, Druzgienikach, Indurze, Ejszyskach, Wielkich Ejsmontach i Grodnie¹⁴². Niektórzy ojcowie, jak o. Melchior Fordon i o. Edmund Dulik, na takie rekolekcje jeździli co roku do Sokółki, Lidy i okolic¹⁴³.

¹³⁵ AFK, *Acta Provinciae...*, s. 958, sygn. B-IVa-3.

¹³⁶ AFK, Teczka nr 1, sygn. D-II-20.

¹³⁷ W o j t c z a k, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 463.

¹³⁸ *U nas*, s. 23.

¹³⁹ A. K. *Grodno*, s. 246-247.

¹⁴⁰ AFK, *Acta Coadunatae...*, s. 83, 147, 310, 481, sygn. B-IVa-4.

¹⁴¹ Tamże, s. 280.

¹⁴² *Rekolekcje udzieliłi*, „Wiadomości z Prowincji” 1936, nr 2, s. 51.

¹⁴³ W o j t c z a k, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 459.

Inną formą pracy duszpasterskiej było prowadzenie rekolekcji i dni skupienia dla siostr nazaretanek grodzieńskich. Jako gorliwy rekolekcjonista siostr zakonnych zasłynął o. Fordon, który pełnił u nich funkcję kapelana przez wiele lat¹⁴⁴.

Franciszkanie grodzieńscy sprawowali opiekę duchową nad III Zakonem św. Franciszka na Grodzieńszczyźnie, jak np. w parafii Podwyższenia Krzyża św. w Grodnie, w Choroszczy. Przybywali do tych parafii w miarę możliwości rokrocznie, głosząc członkom III Zakonu rekolekcje wielkopostne¹⁴⁵.

Bardzo pochlebne opinie odnośnie do pracy rekolekcyjnej i kaznodziejskiej zawarł o. kustosz Eustachy Kustroń w sprawozdaniu powizytacyjnym. Zaznaczył on, iż ojcowie konwentu grodzieńskiego obowiązki rekolekcyjne wypełniają z satysfakcją¹⁴⁶.

W działalności Kościoła wraz z rozwojem techniki słowo drukowane stanowi, obok słowa żywego, podstawowy środek głoszenia prawd wiary i zasad postępowania¹⁴⁷. Konwent grodzieński w latach 1922-1927 był siedzibą wydawnictwa „Rycerza Niepokalanej”, czasopisma, które miało swych czytelników w kraju i za granicą, „buchającego wielkim ogniskiem oświaty religijnej na całą Polskę”¹⁴⁸. Poprzez prasę franciszkanie docierali do różnych grup społecznych i głosili im Chrystusa w artykułach ascetycznych, apologetycznych, opowiadaniach i przykładach religijnych¹⁴⁹. Autorami tych artykułów byli: redaktor o. Maksymilian Kolbe, franciszkanie z Polskiej Prowincji, a wśród nich ojcowie z klasztoru grodzieńskiego.

Szczególną troską duszpasterską pasterze pracujący przy kościele Matki Bożej Anielskiej otaczali chorych. Wymagało to wiele wysiłku i własnego zaangażowania, gdyż powierzeni wierni byli „rozsiani” na terenie rozległej parafii. Niemal codziennie któryś z kapłanów śpieszył do odległych miejscowości z posługą sakramentalną¹⁵⁰. Prowincjałowie w swych sprawozdaniach

¹⁴⁴ Tamże, s. 459 - 460.

¹⁴⁵ A. B o r o w s k a, *Kronika*, „Pochodnia Seraficka” 1930, nr 12, s. 271-272; *Kronika*, „Pochodnia Seraficka” 1931, nr 11, s. 348.

¹⁴⁶ A F K, E. K u s t r o ń, *Relatio Custodis de Custodia Varsoviensi in Capitolo-Provinciali 1933*, s. 7, w: *Acta Capituli Provincialis 1933. Cracoviae 17 julii*, sygn. B-III-40.

¹⁴⁷ B. L. D y c z e w s k i, *Działalność wydawnicza Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Homo Dei” 1972, nr 3, s. 289.

¹⁴⁸ N. L. C i e s z y ń s k i, *W ślad za arcybiskupem poprzez Grodzieńszczyznę*, „Gazeta Kościelna” 1927, nr 31, s. 352.

¹⁴⁹ Z. Z i e l i ń s k i, *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*, Lublin 1981, s. 254.

¹⁵⁰ W o j t c z a k, *Ojciec Melchior Fordon*, s. 426.

powizytacyjnych często zaznaczali swój podziw dla troski franciszkanów grodzieńskich o ludzi chorych i starych¹⁵¹.

3. DUSZPASTERZE I ZAKONNICY

Wspólnotę klasztorną w Grodnie w latach 1919-1939 tworzyło liczne grono duchowych synów św. Franciszka. Wielu zasługuje na specjalne uznanie i wyróżnienie ze względu na życie osobiste i gorliwość w służbie Bożej. Przede wszystkim docenić trzeba pionierów pracy duszpasterskiej, którzy położyli podwaliny pod prawidłowe funkcjonowanie klasztoru i parafii.

Do nich należy o. Melchior Fordon, pracujący przy kościele Matki Bożej Anielskiej już od 1913 r. W czasie wojny z narażeniem życia śpieszył z pomocą duszpasterską do parafian i okolicznej ludności. Stał się bohaterem Grodna, ratując życie grupie 13 strażaków, którzy stali przed niemieckim plutonem egzekucyjnym. Został pierwszym gwardianem odzyskanego klasztoru grodzieńskiego. Był wiernym naśladowcą Biedaczyny z Asyżu, niezmordowanym w spalaniu się w miłości dla Boga i ludzi¹⁵². Przez całe swe życie wyróżniał się niezwykłą pokorą, łagodnym usposobieniem, pogodą ducha, wielką uprzejmością i wyrozumiałością dla wszystkich. Wielkim szacunkiem darzył kapłanów. Był szczególnym miłośnikiem ubóstwa¹⁵³. Po śmierci, chcąc uhonorować jego szczególne życie, Magistrat miasta Grodna nazwał jego imieniem jedną z ulic na Przedmieściu, przylegającą do klasztoru. Proces beatyfikacyjny o. Fordona trwa.

Do tej grupy należy zaliczyć także: o. Kornelego Czupryka, bł. o. Innocentego Guza, bł. Achillesa Puchałę i o. Błażeja Justwana (rozstrzelanego przez żołnierzy radzieckich w 1920 r.). Na barkach tych zakonników spoczęło organizowanie duszpasterstwa wiernych w zniszczonym przez zaborców i wojnę Grodnie.

Nie sposób nie wspomnieć o św. Maksymilianie Marii Kolbe, który w latach 1922-1927 „rozpalił rozpędem maszyn drukarskich wielkie ognisko, buchające płomieniem oświaty religijnej na całą Polskę”¹⁵⁴, prowadząc wydawnictwo „Rycerza Niepokalanej”. Ojciec Maksymilian nawiązał w ten sposób

¹⁵¹ AFK, *Acta Provincialae...*, s. 960, sygn. B-IVa-3.

¹⁵² X. A. N. Ś. P. Ks. Józef - Jakub Fordon, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1927, nr 5, s. 53.

¹⁵³ W. L. [ks. Leon Żebrowski], Ś. P. Ks. Józef - Jakub, w zakonie Melchior Fordon franciszkanin, „Nowe Życie” 1927, nr 25, s. 2-3.

¹⁵⁴ N. L. Cieszyński, *W ślad za arcybiskupem poprzez Grodzieńszczyznę*, „Gazeta Kościelna” 1927, nr 31, s. 352.

do tradycji drukarskich franciszkanów z XVIII w. (drukarnie franciszkańskie znajdowały się wówczas we Lwowie, Wilnie i Grodnie). Poprzez zaangażowanie słowa drukowanego w duszpasterstwo o. Kolbe pokazał, jak można połączyć zawód drukarza z powołaniem duszpasterza i wyłączyć z niego myśl o dochodach¹⁵⁵.

Dość pobieżnie mówi się na temat o. Błażeja Justvana. Wspomina się, że był rozstrzelany przez bolszewików, dlatego przypatrmy się tej postaci bardziej uważnie. O. Błażej Justvan (1887-1920) urodził się w rodzinie Franciszka i Amelii zd. Gruszka, zamieszkałych w Bukowinie w Serecie w cesarstwie austro-węgierskim 22 VIII 1887 r. Na chrzcie św. otrzymał dwa imiona: Ferdynand Tymoteusz. Jego ojciec był Węgrem, a matka – Polką.

Jako dziecko Ferdynand nie sprawiał rodzicom zbytnich kłopotów. Uzyskawszy wymagany wiek, rozpoczął naukę w szkole powszechnej w Bukowinie. Nie miał trudności w nauce, więc przeszedł do gimnazjum, które również ukończył bez przeszkód. Jako obywatel cesarstwa austro-węgierskiego posługiwał się językiem niemieckim, w domu od matki nauczył się słabo polskiego, a języka ojczystego swego ojca – węgierskiego – nie znał.

Idąc za głosem powołania, w wieku 18 lat wstąpił do zakonu franciszkańskiego we Lwowie. Po kilkutygodniowej aspiranturze 17 XI 1904 r. rozpoczął nowicjat, otrzymując imię zakonne Błażej. Br. Błażej na klerykacie starał się być dobry dla innych. W seminarium nazywano go „Dulcissimi” – „Najsłodszy” ze względu na roztropny i przepojony słodyczą serca sposób podejścia do życia. Br. Błażej dążył do doskonałości zakonnej i cieszył się z postępu bliźnich w cnotach.

Do kapłaństwa przygotował się solidnie, odbył studia w Kolegium Serafickim w Krakowie z wynikiem bardzo dobrym. Świecenia kapłańskie otrzymał 29 IX 1911 r.

Na kapitule prowincjalnej w 1914 r. wybrano go na magistra nowicjuszków – kleryków do Krakowa. Tej funkcji nie objął ze względu na wybuch I wojny światowej. Ojciec Błażej został powołany na kapelana przy wojsku austriackim. Na wojnie nie zapominał o obowiązkach zakonnych. Po jej zakończeniu, po czterech latach kapelaństwa wojskowego, został wybrany w 1919 r. na gwardiana do Warszawy. Niedługo jednak tam przebywał. W Grodnie obrano wtedy gwardianem o. Melchiora Fordona, jednak na czas przejścia klasztoru w Wilnie został on tam przeniesiony również na funkcję gwardiana. W 1920 r. na

¹⁵⁵ Synowiec, *Franciszkanie Polscy 1772-1970*, s. 73-74.

kongregacji, czyli definitorium prowincjalnym, o. Błażeja wybrano na gwardiana konwentu w Grodnie. Objął ten urząd w czerwcu 1920 r.

Zaraz po przybyciu do klasztoru grodzieńskiego oddał się pracy duszpasterskiej. W Księdze chorych pod datą 14 VII 1920 r. jest zapis o odwiedzinach przez o. Błażeja w miejscowości Gnojnica dwóch osób chorych z posługą spowiedzi, namaszczenia chorych i Komunii św. – Emilii Marmol i Katarzyny Pawłowskiej. Następną adnotacja widnieje pod datą 19 VIII 1920 r. (udzielenie takiej samej posługi duszpasterskiej choremu Antoniemu Filipowiczowi we wsi Soły). Po tej dacie w księdze następuje notatka: „Z powodu prześladowań bolszewickich dalsze prowadzenie Książki chorych było nie możliwe. O. Korneliusz franciszkanin”. Prowadzenie Księgi wznowiono 4 I 1921 r.¹⁵⁶

Nieco więcej informacji można znaleźć w tzw. Księdze prokuratorskiej, prowadzonej przez ekonoma klasztoru, którym w tym czasie był o. Korneli Czupryk, późniejszy misjonarz w Japonii i prowincjał. Zapisał on wtedy następujące słowa w prowadzonej przez siebie księdze: „Z powodu zbliżania się bolszewików do Grodna oddałem książkę i kasę prokuratorską o. gwardianowi ks. Błażejowi Justvanowi, dnia 13-VII-1920 r. – o. Korneliusz”. Dnia 19 VII 1920 r. o godz. 15.00 bolszewicy zajęli Grodno. Podczas okupacji prowadzenie rachunków za miesiąc sierpień i wrzesień było niemożliwe. 23 VIII rozpoczął się gwałtowny, pełen paniki odwrót hord bolszewickich przez Grodno.

„Dnia 30 sierpnia w godz. 1 w nocy Czerezwyczajka bol. z 15 żołnierzami napadła na klasztor; o. gwardiana ks. Błażeja Justvana aresztowali i znęcając się w nieludzki sposób wywiozła do Lidy, a następnie w głąb Rosji; a zaś o. Korneliusz Czupryk, w przebraniu wiejskim zdołał ujść i tułając się we wsi Sołowuje¹⁵⁷ przez miesiąc w przebraniu pastucha, wrócił dnia 25 września rano, z wojskami polskimi do klasztoru”¹⁵⁸.

O losach o. Błażeja nic więcej nie wiadomo, dochodziły jedynie do klasztoru sprzeczne informacje. W 1923 r. na kapitule prowincjalnej z powodu braku jakichkolwiek nadziei na to że o. Błażej żyje, uchwalono, aby we wszystkich klasztorach były odprawione za niego Msze św.¹⁵⁹

¹⁵⁶ AFG, *Księga chorych 1920 - 1924*, s. 6-7, b. sygn.

¹⁵⁷ Istniejąca do dnia dzisiejszego wieś przy drodze Grodno – Zareczanka, odległa kilka kilometrów od klasztoru.

¹⁵⁸ AFG, *Księga prokuratorska klasztoru grodzieńskiego 1919 - 1924*, s. 24-25, b. sygn.

¹⁵⁹ K o l e g a, *Nieco o tych, co przeszli do naszej historii. Ś.P. O. Błażej Justvan*, „Wiadomości z Prowincji OO. Franciszkanów w Polsce” 6(1936), nr 4(23), s. 84-86.

O. Błażej przeżył 33 lata, w tym 16 lat w Zakonie św. Franciszka i 9 lat w kapłaństwie. W tym tak krótkim czasie dał się poznać jako wzorowy zakonnik i gorliwy kapłan.

Wspólnota miała w swym gronie zasłużonych braci zakonnych. Do nich należy zaliczyć br. Donata Tyszkiewicza, który wraz z o. Fordonem własnymi siłami wyremontował klasztor dla potrzeb pierwszych zakonników. Na uwagę zasługuje także br. Albert Olszakowski, pracujący jako zecer w wydawnictwie. Odznaczał się on cnotą posłuszeństwa. Jego przełożony, o. Maksymilian Kolbe, napisał o nim: „Br. Albert odznaczał się doskonałym posłuszeństwem”¹⁶⁰. Zmarł on w opinii świętości. Pełną listę osób zakonnych pracujących w konwencie i parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie w latach 1919-1939 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 6. Franciszkanie pracujący w Grodnie w latach 1919-1975

Lp.	Imię i nazwisko	Lata pracy	Funkcja
1.	o. Melchior Fordon	1919-1920	gwardian i proboszcz
		1921-1927	wikariusz konwentu zakrystian większy
2.	br. Donat Tyszkiewicz	1919-1921	zakrystian
		1923-1928	zakrystian
3.	o. Florian Koziura	1919-1921	wikariusz, katecheta
4.	o. Korneli Czupryk	1919-1921	ekonom, katecheta
5.	o. Innocenty Guz	1919-1922	zakrystian większy
		1925-1929	wikariusz, katecheta
		1937-1941	katecheta, ekonom
6.	br. Wit Czerniawski	1919-1927	furtian, drukarz
7.	br. Albert Możejko	1919-1927	praca w folwarku, drukarz
8.	o. Błażej Justwan	1920	gwardian i proboszcz
9.	br. Atanazy Dobosz	1920-1927	kucharz, drukarz
10.	o. Tadeusz Wołczański	1921	ekonom, katecheta
11.	o. Eustachy Duda	1921-1924	katecheta, ekonom
12.	o. Wiktor Turek	1921-1922	gwardian, proboszcz
13.	br. Marek Kamiński	1921-1924	kucharz
14.	br. Albert Olszakowski	1921-1926	zakrystian, drukarz
15.	br. Andrzej Aniszczyk	1921-1927	praca w folwarku
16.	br. Teodor Bartczak	1921-1928	praca w folwarku
		1930-1946	praca w folwarku

¹⁶⁰ AFN, G. S i e m i ń s k i, *Na fali wspomnień*, s. 36-37, b. sygn.

17.	o. Tomasz Wilusz	1922-1924	gwardian, proboszcz
18.	o. Kajetan Krzyżanowski	1922	katecheta
		1934	katecheta
19.	o. Maksymilian Maria Kolbe	1922-1927*	redaktor, katecheta
20.	o. Sylwester Pyznar	1923	ekonom, katecheta
21.	br. Makariusz Chociej	1923	praca w folwarku
22.	br. Joachim Gawęł	1923-1927*	drukarz
23.	br. Gabriel Siemiński	1923-1927*	drukarz
24.	o. Dominik Bednarz	1924	ekonom, katecheta
25.	o. Maurycy Madzurek	1924-1927	gwardian, proboszcz
26.	o. Szymon Łaś	1924-1928	wikariusz, katecheta
27.	o. Adam Szot	1924-1928	katecheta
28.	br. Paschalis Jankowski	1925-1932	kucharz, furtian
29.	br. Marcin Możejko	1925-1927*	drukarz
		1929	zakrystian
30.	o. Alfonf Kolbe	1925-1927*	redaktor
31.	br. Zeno Żebrowski	1925-1927*	drukarz
32.	br. Ewaryst Biegas	1925-1927*	drukarz
33.	br. Hilary Łysakowski	1925-1927*	drukarz
34.	br. Salezy Mikołajczyk	1925-1927*	drukarz
35.	br. Bogumił Cieciora	1925-1926	drukarz
36.	br. Karol kowalski	1926-1927*	drukarz
37.	br. Elzear Żuchowski	1926-1927*	drukarz
38.	br. Ksawery Jelasiewicz	1926-1927*	drukarz
39.	br. Seweryn Dagis	1926-1927*	drukarz
40.	br. Metody Wojcieszak	1927-1930	drukarz, zakrystian
41.	o. Edmund Dulik	1927-1936	gwardian, proboszcz
42.	br. Sylwester Dodrowolski	1927-1928	praca w folwarku
43.	br. Manswet Marczewski	1927*	drukarz
44.	br. Augustyn Kisielewski	1927*	drukarz
45.	br. Chryzostom Ławrynowicz	1927*	drukarz
46.	br. Kamil Banaszek	1927*	drukarz
47.	br. Klemens Sakowski	1927*	drukarz
48.	br. Herman Juraszek	1928	kucharz
49.	o. Apolinary Uchman	1929-1930	katecheta
50.	o. Hadrian Leduchowski	1931-1932	katecheta
		1936-1939	gwardian, proboszcz
51.	o. Hilary Prac	1930-1933	wikariusz, katecheta
52.	br. Alojzy Lebiezki	1931-1939	zakrystian
53.	o. Wiesław Pelc	1932-1933	ekonom, katecheta
54.	o. Walerian Michniak	1933-1934	katecheta

55.	br. Jozafat Heynar	1933-1937	kucharz
		1939-1945	kucharz
56.	o. Konrad Wawrzyńczyk	1934-1936	wikariusz, katecheta
57.	br. Honorat Pasewicz	1935	praca w folwarku
58.	o. Tytus Strzelewicz	1935-1939	zakrystian większy, katecheta, bibliotekarz
59.	o. Dionizy Klimczak	1935-1943	wikariusz, ekonom katecheta
		1939-1943	gwardian, proboszcz
60.	o. Krzysztof Górecki	1936-1937	ekonom, katecheta
61.	o. Seweryn Jagielski	1936-1937	katecheta
62.	br. Dominik Mazurkiewicz	1936-1938	kucharz
63.	br. Flawiusz Słomiński	1936-1937	kleryk, katecheta
64.	o. Achilles Puchała	1937-1939	wikariusz, katecheta
65.	o. Pacyfik Sobolewski	1938	katecheta
66.	o. Cecylian Rudnicki	1938-1946	wikariusz, katecheta
67.	br. Rajmund Kaźmierczak	1938-1946	zakrystian
68.	br. Stanisław Kornatka	1938-1939	kucharz
69.	br. Egidiusz Seifert	1939	krawiec
70.	o. Tytus Strzelewicz	1943-1946	gwardian i proboszcz
71.	o. Arkadiusz Waltoś	1941-1946	katecheta, wikariusz
		1946-1975	proboszcz
72.	o. Krzysztof Górecki	1941-1946	katecheta

Źródło: AFG, *Księga kapitul i wizytacji klasztoru franciszkańskiego w Grodnie 1930-1939*, s. 7, 9, 11, 15, 27, 32, 41, 44, b. sygn.; AFG, *Książka chorych 1920-1924*, s. 1-28, b. sygn.; AFG, *Księga kasowa klasztoru grodzieńskiego 1921-1935*, s. 1 – 96, b. sygn.; AFG, *Księga spisu parafialnego rzym-kat Kościoła OO. Franciszkanów w Grodnie za Niemnem. Dekanat grodzieński. Diecezja wileńska. Rok 1925*, s. 2; AFG, *Księga prokuratorska klasztoru grodzieńskiego 1919-1924*, s. 8, 10, 12, 14, 17, 20, 22, 26, 28-29, 32, 34-36, 38, 40, 42-43, 45, 47, 50-51, 53, 55, 57, 59, 61, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 95, 97, 100, 102, 105, 108, 111, 113, 116, 118, 125, 127, 129, 134, 137, 140, 142, b. sygn.; AFK, *Acta Coadunatae...*, s. 82, 145, 215, 279, 310, 339, 400, 436, sygn. B-IVa-4; AFK, *Acta Provinciae...*, s. 883, 901, 963, sygn. B-IVa-3; AFK, Teczka nr 1, sygn. D-II-20; AFN, *Księga kandydatów na braci zakonnych w Niepokalanowie*, b. Sygn.; AFN, G. Siemiński, *Na fali wspomnień*, s. 53, b. sygn.; AFN, I. Wójcik, *Katalog Niepokalanowian 1927-1969*, b. sygn.; *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilmensis pro anno Domini 1926*, s. 143, 1931 – s. 124, 1939 – s. 139; A. Z. Czernik, *Schematyzm Kościoła Rzymsko-katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 239, 246; *Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium... A. D. 1935*, s. 38; *Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium... A. D. 1936*, s. 33; *Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium... A. D. 1939*, s. 47; *Schematismus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae S. Antonii Patavini et B. Jacobi de Strepae nec non Monialium S. Clarae in Poloniae. A. D. 1930*; *Schematismus Fratrum Minorum*

S. Francisci Conventualium Provinciae S. Antonii Patavini et B. Jacobi de Strepa nec non Monialium S. Clarae in Poloniae. A. D. 1932.

* Zakonnicy będący członkami wspólnoty grodzieńskiej do 20 XI 1927 r. Gwiazdka przy roku oznacza pobyt zakonnika w klasztorze trwający mniej niż rok.

Wspólnota klasztorna w Grodnie była jedną z wielu wspólnot w prowincji. Klasztor liczył od 7 do 14 zakonników. Najliczniejszy był w 1927 r. ze względu na prowadzone wydawnictwo „Rycerza Niepokalanej”. Wówczas mieszkało w nim 23 zakonników, z których 19 pracowało przy wydawaniu tego czasopisma. Po 1927 r., wraz z przeniesieniem wydawnictwa do Niepokalanowa, wspólnota klasztorna zmniejszyła się do kilku osób. W Grodnie w latach 1919-1975 pracowało 71 zakonników: 34 ojców i 38 braci. Najdłużej przebywał br. Teodor Bartzak – 16 lat, a z ojców o. Arkadiusz Waltoś – przez 34 lata.

Ojcowie gwardiani byli proboszczami zarazem, a inni ojcowie pełnili funkcje wikariuszów, ekonomów, zakrystianów tzw. większych i katechetów. Bracia zakonnicy przeważnie pracowali w wydawnictwie „Rycerza Niepokalanej” oraz wykonywali prace gospodarskie w klasztorze i folwarku w Kiełbasinie. Po zakończeniu II wojny światowej kiedy klasztor grodzieński znalazł się na terenie ZSRR, franciszkanin pracujący przy parafii Matki Bożej Anielskiej był proboszczem i nie był gwardianem, ponieważ nie było wspólnoty zakonnej.

4. WIZYTACJE

Klasztory prowincji podlegały wizytacji generalskiej, prowincjańskiej i kustoszowskiej. W ich wyniku były wydawane postanowienia powizytacyjne, które miały za cel naprawę wszystkich niedociągnięć, naruszeń czy przypadków łamania prawa zakonnego.

Prowincjałowie na mocy konstytucji w czasie 3-letniej kadencji mieli obowiązek co roku wizytować klasztory swej prowincji¹⁶¹. Wizytacja prowincjała miała na celu, aby ten „w przyzwoitości swoją prowincję mógł w obowiązku i posłuszeństwie trzymać”¹⁶².

Dla lepszego zobrazowania częstotliwości takich wizyt przyjrzymy się poniższej tabeli.

¹⁶¹ *Constitutiones Urbanae Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium cum Apostolicae Sedis Decretis ad eandem Religionem Seraphicum pertinentibus jussu Reverendissimi Patris Magistri Jo. Baptistae Constantio Pedemontani de Assisio Artium, & Sacrae Theologiae Doctoris, totius Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium post Seraphicum Patriarcham Minister Generalis LXXXVI, Editae, & recentioribus Decretis locupletatae, Venetiis MDCCLVII. Superiorum permissu, roz. 10, tyt. 3, nr 3.*

¹⁶² Tamże, roz. 10, tyt. 3, nr 1.

Tabela 7. Wizytacje kustoszowskie, prowincjałskie i generalskie klasztoru grodzieńskiego w latach 1919-1939

Data	Wizytator: kustosz, prowincjał, generał
6 X 1919	o. Alojzy Karwacki – prowincjał
21 III 1920	o. Daniel [Bieleń] – kustosz
7 X 1921	o. Alojzy Karwacki – prowincjał
17 VII 1922	o. Alojzy Karwacki – prowincjał
23 X 1923	o. Alojzy Karwacki – prowincjał
4 VI 1925	o. Peregryn Haczela – prowincjał
26 V 1926	o. Peregryn Haczela – prowincjał
4 VII 1927	o. Euzebiusz Pelc – kustosz
6 VII 1927	o. Alfons Orlich – generał
9 VI 1928	o. Kornel Czupryk – prowincjał
26 XI 1929	o. Kornel Czupryk – prowincjał
29 IV 1930	o. Czesław Kellar – kustosz
7 X 1931	o. Kornel Czupryk – prowincjał
24 X 1932	o. Kornel Czupryk – prowincjał
11 VI 1933	o. Edward Kustroń – kustosz
22 VI 1933	o. Peregryn Haczela – wizytator generalny
4 IX 1934	o. Anzelm Kubit – prowincjał
27 VI 1935	o. Anzelm Kubit – prowincjał
17 IV 1936	o. Edward Kustroń – kustosz
25 IX 1937	o. Anzelm Kubit – prowincjał
3 IX 1938	o. Anzelm Kubit – prowincjał
5 V 1939	o. Dominik Bednarz – kustosz
25 VII 1939	o. Wincenty Boruń – wizytator generalny

Źródło: AFG, *Księga prokuratorska klasztoru grodzieńskiego 1919-1924*, s. 3-6, 47, 65-66, 100, b. sygn.; *Księga kasowa klasztoru grodzieńskiego 1921-1935*, s. 11-12, 22, 38, 59, 71, 85, 91, 102, 112, 119, 123-124, 131, 136, b. sygn.; *Księga kapituł i wizytacji klasztoru franciszkańskiego w Grodnie 1930-1939*, s. 9, 14-15, 24, 26-29, 38-39, 42-46, b. sygn.; AFG, *Księga inwentarza franciszkanów grodzieńskich z 1927 r.*, s. 3-6, b. sygn.; *Inwentarz konwentu grodzieńskiego księży franciszkanów 1775-1920*, s. 203-207, b. sygn.

Widzimy, że w okresie międzywojennym 14 razy miejscową wspólnotę wizytował minister prowincjalny, 3 razy minister generalny (raz osobiście, a dwa razy w osobie swych delegatów) i 6 razy kustosz. Każda wizytacja coś wносиła do danej wspólnoty, wizytatorzy pozostawiali zalecenia i uwagi. W tym czasie nie zawsze pochlebne. Na podstawie zapisów powizytacyjnych widzimy, że wspólnota grodzieńska rozwijała się, zwłaszcza w okresie wydawania „Rycerza Niepokalanej”. Wtedy liczba braci była duża i skład personalny też był dość „mocny duchowo”.

III. OKRES POWOJENNY

Konwent grodzieński przed kapitułą prowincjalną w 1939 r. miał następującą obsadę personalną: o. Hadrian Leduchowski – gwardian i proboszcz, o. Innocenty Guz, o. Tytus Strzelewicz, o. Cecylian Rudnicki, o. Achilles Puchała, br. Rajmund Kaźmierczak, br. Teodor Bartczak, br. Egidiusz Seifert i br. Stanisław Kornatka¹⁶³.

Dnia 23 IX 1939 r. Grodno zostało zajęte przez wojska sowieckie. Klasztor zamieniono na szpital wojenny, a potem miejski. Zakonnicy mieszkali w domach prywatnych. Po Wielkanocy 1941 r. do klasztoru w Grodnie wysłano o. Arkadiusza Waltoś. 22 VI 1941 r. do Grodna weszły wojska niemieckie. Skład personalny klasztoru nieco się zmienił i wyglądał następująco: o. Dionizy Klimczak – gwardian i proboszcz, o. Innocenty Guz, o. Krzysztof Górecki, o. Tytus Strzelewicz, o. Cecylian Rudnicki, o. Arkadiusz Waltoś, br. Rajmund Kaźmierczak, br. Jozafat Hejnar, br. Teodor Bartczak. W odwecie za zabicie kilku oficerów niemieckich gestapo 13 VII 1943 r. rozstrzelało na fortach w Naumowiczach k. Grodna kilkudziesięciu zakładników, wśród których znalazł się o. Klimczak. Stan personalny zmieniał się od tej pory w zależności od sytuacji na froncie. Ojciec Waltoś był wikariuszem parafii¹⁶⁴. W wyniku represji ze strony władz niemieckich został 2 X 1943 r. aresztowany i uwięziony w Grodnie, a potem w Białymstoku. Zwolniono go 7 IV 1944¹⁶⁵.

¹⁶³ *Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium (OO. Franciszkanie) Provinciae S. Antonii Patavini et B. Jacobi de Strepā nec non monialium S. Clarae in Polonia pro Anno Domini 1939. Niepokalanów*, s. 47.

¹⁶⁴ AFL, Teczka Grodno, o. Tytus Strzelewicz, Grodno w czasie II wojny światowej, s. 1-7.

¹⁶⁵ AFK, Teczka Waltoś Karol Arkadiusz (1916-1975), Entlassungsschein, Białystok, G. B. – Nr 7206IVB, 3145, den 07.04.1944, sygn. CII; W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium*

Po rozstrzelaniu o. Klimczaka prowincjał Maurycy Madzurek mianował gwardianem i proboszczem w Grodnie o. Tytusa Strzelewicza. Gdy zbliżał się front, o. Waltoś pojechał do parafii w Indurze, odległej 21 km od Grodna, gdzie przeczekał ten czas¹⁶⁶.

Po II wojnie światowej przy kościele franciszkańskim pozostał jeden franciszkanin – o. Waltoś, natomiast ojcowie Strzelewicz i Rudnicki w końcu czerwca 1946 r. wyjechali do Polski jako repatrianci.

Ojciec Waltoś oprócz parafii Matki Bożej Anielskiej w Grodnie obsługiwał parafie w Kwasówce i Kopciówce oraz około 30 wiosek rozrzuconych w promieniu kilkudziesięciu kilometrów. W Grodnie było w tym czasie dwóch kapłanów: dziekan Michał Aronowicz – wikariusz generalny i o. Waltoś¹⁶⁷. Władze państwowe – NKWD – postrzegały o. Waltosia jako tego, który „z natury jest człowiekiem mało kontaktowym (zamkniętym), bardzo ostrożnym w działaniu”. Ponadto „Jest to dobry malarz i rzeźbiarz”. Tyle zapisano w teczce personalnej w 1954 r.¹⁶⁸

Ojciec Waltoś był obdarzony talentem malarskim. Te zdolności dostrzegł o. Wojciech Zmarz, który napisał w opinii: „dość wybitne zdolności do rysunków i malarstwa”¹⁶⁹. Malował w seminarium, ilustrował czasopismo młodzieżowe „Bratni Zew”¹⁷⁰. Był taki czas, że w towarzystwie życzliwych osób udawał się w plener i tam malował pejzaże¹⁷¹, spośród których zachowało się ponad 30. Jego obrazy znajdowały się także u jego przyjaciół i znajomych. Wielkim dziełem, jakie zostawił, jest 14 stacji Drogi Krzyżowej w kościele Matki Bożej Anielskiej w Grodnie. Można je podziwiać i zarazem poznawać głębię duchową malarza.

W 1952 r. o. Waltoś przeprowadził remont kościoła, który w wyniku II wojny światowej był w 16,03 % zniszczony (według aktu szacunkowego z 3 III 1945 r). Sam malował na suficie sceny biblijne, spędzając na rusztowaniach wiele czasu. Koszty remontu to 7930 rubli za robociznę i 1388 rubli 66 kopiejek za materiały. Całkowity koszt to 11 676 rubli¹⁷².

polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945, z. 5: *Zakony i Zgromadzenia męskie i żeńskie*, Warszawa 1981, s. 270.

¹⁶⁶ AFL, Teczka Grodno, o. Tytus Strzelewicz, *Grodno w czasie II wojny światowej*, s. 7-9.

¹⁶⁷ F. Z a n i e w s k i, *Miłował Boga i ludzi*, „Głos znad Niemna” 40(2005), s. 13.

¹⁶⁸ AFG, Kserokopia dokumentu F. 13850.1 d.22 (1954).

¹⁶⁹ AFK, Teczka sygn. CII Waltoś Karol Arkadiusz (1916-1975), nr 141a.

¹⁷⁰ AFL, Teczka O. Arkadiusz Karol Waltoś, *Nekrolog* 19 XII 1975 r.

¹⁷¹ Z a n i e w s k i, *Miłował Boga i ludzi*, s. 13.

¹⁷² AFG. *Kronika OO. Franciszkanów w Grodnie*, s. 9. Spis pracowników przy remoncie Zaniemeńskiego kościoła w 1952 r. i suma wypłaconych kosztów, 18 IX 1952 r.

Wielkim osiągnięciem artystycznym o. Waltośa było zajęcie pierwszego miejsca na ogólnopolskim konkursie na „gołąbka pokoju”. Władze państwowe początkowo nie wiedziały o tym, że zwycięzcą jest ksiądz katolicki. Kiedy się zorientowały, było już za późno; nagroda musiała być wręczona. Ojciec Waltoś miał wykształcenie artystyczne. Będąc już kapłanem, studiował w Państwowym Instytucie Sztuk Plastycznych we Lwowie¹⁷³. Gdy pracował w Grodnie, zaocznie skończył Narodowy Uniwersytet Sztuki, fakultet rysunku i malarstwa. Dnia 26 X 1963 r. otrzymał dyplom ukończenia studiów z wynikiem dobrym¹⁷⁴.

Miał również umiejętności konstruktorskie. Widząc, że dzieci i młodzież można przyciągnąć do kościoła wynalazkami, skonstruował ruchomą szopkę bożonarodzeniową (z pięknymi figurkami, które sam wykonał), jedyną na Białorusi. Była ona atrakcją Grodna. Władze, oczywiście, od razu zakazały jej uruchomienia. Mimo to przyciągała kunsztowną robotą. Miał też wiele innych zdolności praktycznych: umiał spawać, remontował zegarki, znał się na radiotechnice¹⁷⁵.

Kiedy nie miał możliwości wykonywania obowiązków duszpasterskich albo chciał na chwilę odpocząć, udawał się „na polowanie”. Tak nazywał przebywanie na łonie przyrody. Mimo to od 20 III 1972 r. posiadał broń i był członkiem Białoruskiego Towarzystwa Myśliwych i Rybaków, regularnie płacąc składki członkowskie. Pod koniec życia broń oddał milicji, a legitymację członkowską przekazał Fryderykowi Zaniewskiemu z Grodna, który ją oddał do Archiwum OO. Franciszkanów w Grodnie.

Zmarł 16 XII 1975 r. w wieku 59 lat. Przyczyną śmierci była cukrzyca, nadciśnienie tętnicze, miażdżyca i dwukrotny atak serca. W świadectwie zgonu jako przyczynę podano chorobę nadciśnieniową w formie mózgowo-sercowej¹⁷⁶. Mimo że musiał leżeć w łóżku, wstawał, kazał się prowadzić do kościoła, aby sprawować Mszę św., spowiadać, udzielać innych sakramentów. Mieszkał przy ul. Krasnopartyzanckiej. Tu zmarł zaopatrzony świętymi sakramentami. Pogrzeb odbył się 18 XII 1975 r.; w asyście uczestniczyło 30 kapłanów, wśród których był franciszkanin z Miednik, o. Kamil Wełymański. W ostatniej drodze towarzyszyło mu ok. 8 tys. wiernych. Władze państwowe

¹⁷³ AFK, Teczka Waltoś Karol Arkadiusz (1916-1975), *Zaświadczenie*, Lwów 9 XII 1939 r., sygn. C.II

¹⁷⁴ AFK, Teczka Waltoś Karol Arkadiusz (1916-1975), nr 141a, sygn. C.II; *Свидетельство* № 3813 Министерство Культуры РСФСР Заочный Народный Университет Искусства 26 X 1963 г.

¹⁷⁵ Tamże.

¹⁷⁶ AFG, *Свидетельство о смерти* 1-ДР № 275810, Бюро ЗАГС г. Гродно 16 XII 1975.

dały do obsługi 6 autokarów. Milicja pilnowała porządku. Został pochowany na cmentarzu komunalnym tzw. Azot, gdyż w tym czasie nie pozwalano chować na cmentarzu franciszkańskim¹⁷⁷.

ZAKOŃCZENIE

Do 1975 r. franciszkanie grodzieńscy prowadzili działalność typowo duszpasterską. Przez ten okres przy parafii działały różne stowarzyszenia religijne. Czas niewoli narodowej był dla zgromadzenia okresem wymierania wspólnoty zakonnej; z klasztoru uczyniono więzienie dla duchownych, którzy nie podporządkowywali się władzy carskiej. W okresie międzywojennym w murach klasztornych mieściło się Wydawnictwo „Rycerza Niepokalanej”; działali tutaj św. Maksymilian Kolbe oraz bł. Innocenty Guz i bł. Achilles Puchała. Okres od zakończenia II wojny światowej do 1975 r. to pionierska i samotna działalność o. Arkadiusza Waltosia.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

A. Archiwalne

1. Archiwum OO. Franciszkanów w Grodnie

Kwitacya od XX Karmelitów Bosych konwentu grodzieńskiego XX Franciszkanom dane z procederu prawnego o kamienice i place, 16 II 1654 r. (przeor karmelitów bosych z Grodna Jan Nepomucen od św. Elizeusza do gwardiana franciszkańskiego konwentu grodzieńskiego Bonawentury Hołowicza), b. sygn.

Inwentarz Konwentu Grodzieńskiego Księży Franciszkanów (1775-1920), b. sygn.

Protokół z 19 III 1918 r., b. sygn.

Inwentarz OO. Franciszkanów w Grodnie. Inwentarz kościelny 1933 r., b. sygn.

Kronika OO. Franciszkanów w Grodnie, b. sygn.

Księga inwentarza na rok 1936., b. sygn.

Księga Mszalna nr 2, b. sygn.

Księga inwentarza franciszkanów grodzieńskich z 1927 r., b. sygn.

Ogłoszenia parafialne 16 II 1930-28 V 1933, b. sygn.

Księga Pobierzmowanych (*Liber Confirmatorum*). Kościoła parafjalnego Matki Bożej Anielskiej franciszkanów, dekanatu grodzieńskiego, Archidiecezji Wileńskiej, b. sygn.

Książka chorych 1920-1924, b. sygn.

Księga chorych 1929-1934, b. sygn.

¹⁷⁷ AFL, Teczka O. Arkadiusz Karol Waltoś, S. Frejlich, *Nekrolog*, s. 3-4.

- Księgi protokołów przedślubnych Rzymsko-Katolickiego Kościoła Parafialnego OO. Franciszkanów w Grodnie, za lata 1926-1933, b. sygn.
- Statystyka za 1934 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie, b. sygn.
- Księga kart pogrzebowych. Rok 1921-1923. Nr 8a Parafia Kościoła OO. Franciszkanów w Grodnie za Niemnem, sygn. Pogrzeb C – 1921-1923; Brulion pogrzebowy (1934-1938), sygn. Pogrzeb C – 1934-1938; Brulion akty zgonów (1938-1942), sygn. Pogrzeb C – 1938-1942; Księga zmarłych. Rok 1929-1931; Statystyka za 1933 r. Parafii OO. Franciszkanów w Grodnie, b. sygn.
- Obrazek z misji 1921 r., b. sygn.
- Księga konwertytów parafii OO. Franciszkanów w Grodnie 1905-1948, s. 22-55, sygn. Konwersje 1905-1948.
- Свидетельство о смерти 1-ДР № 275810, Бюро ЗАГС г. Гродно 16 XII 1975.
- Kserokopia dokumentu F. 13850.1 d.22 (1954).
- Księga prokuratorska klasztoru grodzieńskiego 1919-1924, b. sygn.
- Księga kasowa klasztoru grodzieńskiego 1921-1935, b. sygn.
- Księga kapituł i wizytacji klasztoru franciszkańskiego w Grodnie 1930-1939, b. sygn.

2. Archiwum OO. Franciszkanów w Krakowie

- Acta Provinciae Sancti Antonii Paduani Minorum Conventualium in Regnio Galiciae et Lodomeriae ac Magni Ducatus Cracoviensis ab anno D. 1879 inchoata, sygn. B-IVa-3.
- Inventarium Conventus Custodialis Grodnensis Patrum Franciscanorum... od roku 1736, sygn. APL C-4.
- Teczka 1. Klasztor OO. Franciszkanów w Grodnie 1919-1939, sygn. D-II-20.
- Acta Coadunatae Provinciae Poloniae-Russiae et Lithuaniae S. T. S. Antonii Pat. et B. Jakobi de Strepa. A. D. 1920, sygn. B-IVa-4.
- Relatio Custodis de Custodia Varsoviensi in Capitolo-Provinciali 1933, s. 7, w: Acta Capituli Provincialis 1933. Cracoviae 17 julii, sygn. B-III-40.
- Teczka Waltoś Karol Arkadiusz (1916-1975), sygn. CII.

3. Archiwum OO. Franciszkanów w Niepokalanowie

- S i e m i ń s k i G.: Na fali wspomnień, Niepokalanów 1949, mps, b. sygn.
- Księga erekcji i agregacji kanonicznych M. I. w Polsce, b. sygn.
- W ó j c i k L.: Katalog Niepokalanowian 1927-1969, mps, b. sygn.

4. Archiwum OO. Franciszkanów w Łodzi-Łagiewnikach

- Teczka O. Arkadiusz Karol Waltoś, b. sygn.
- K u b i t A.: Ułamki działalności Franciszkanów polskich w I poł. XX wieku, mps, b. sygn.

B. Drukowane

- Codex Juris Canonici Pii X Pontificius Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus.
- Constitutiones Urbanae Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium cum Apostolicae Sedis Decretis ad eandem Religionem Seraphicum pertinentibus jussu Reverendissimi Patris Magistri Jo. Baptistae Constantio Pedemontani de Assisio Artium, & Sacrae Theolo-

- giae Doctoris, totius Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium post Seraphicum Patriarcham Minister Generalis LXXXVI. Editae, & recentioribus Decretis locupletatae. Venetiis, MDCCLVII.
- Corona M.: Specvlum Provinciae Rvssiae & M. D. Lituaniae Ordinis S. Francisci, Fratrum Minorum Conuentualium in quo representatur origo, & qualitas Prouinciae, custodiarum, & Conuentuum Augustae Sobolis procreata Claritas, laboriose congestum, descriptum, & constructum. Vilnae ex Typographiae Soc. Jesv, Anno Domini 1637.
- Jaciewicz W., Woś J.: Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945, z. 5: Zakony i Zgromadzenia męskie i żeńskie, Warszawa 1981.
- Konstytucje Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych Świętego Ojca Franciszka (OO. Franciszkanów) dostosowane do Kodeksu Prawa Kanonicznego uznane i zatwierdzone powagą papieża Piusa XI-go wydane z polecenia Najp. O. Dominika Marji Tavani'ego ..., Niepokalanów 1937.
- Elenchus Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium (OO. Franciszkanie) Provinciae S. Antonii Patavini et B. Jacobi de Strepā nec non monialium S. Clarae in Polonia pro Anno Domini 1939, Niepokalanów 1938.
- Kordel M.: *Mszal Rzymski*, Kraków 1936, s. 53*-55*.
- Kubiccki P.: Bojownicy Kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych, t. I-IV, cz. 2. Sandomierz 1936-1938.
- Reguła i życie Braci Mniejszych Zakonu S. O. Franciszka, Warszawa 1802.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I, Warszawa 1880.
- Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 11.
- Synodus dioecisana vilnensis ab Illustrissimo, Excellentissimo ac Reverendissimo Domino D. Michaele Joanne Zienkowicz Dei & Apostolicae Sedis gratia episcopo vilnensi in ecclesia cathedrali sua. Typis mandata. Vilnae 1744.
- Synodus Archidioecisana Vilnensis ab Excellentissimo Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualdo Jałbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 mensis Iulii in Basilica metropolitana Vilnensi S. S. Stanisłai Em. et Vladislai rc. celebrata Vilno 1932.

II. OPRACOWANIA

- A. K. [Alfons Kolbe], Grodno, „Pochodnia Seraficka” 1926, nr 8, s. 247.
- Borowska A.: Kronika, „Pochodnia Seraficka” 1930, nr 12, s. 271-272; 1931, nr 11, s. 348.
- Cieszyński N. L.: W ślad za arcybiskupem po Grodzieńszczyźnie, „Gazeta Kościelna” 1927, nr 30, s. 338.
- Dyczewski B. L.: Działalność wydawnicza Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej, „Homo Dei” 1972, nr 3.
- Jodkowski J.: Grodno, Grodno 1923.
- Kaczorowski B., Grodno. Historia i zabytki, Warszawa 1991.
- Kantak K.: Franciszkanie Polscy, t. II, Kraków 1938.
- Kurczewski J.: Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, Wilno 1908.
- Ks. Józef Jakub Fordon, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 1977, nr 4.
- O. Czesła w: Z ruchu tercjarskiego w Polsce, „Ateneum Kapłańskie” 12(1926), t. 18.
- Przyałgo wski W.: Żywoty biskupów wileńskich, t. II, Petersburg 1860.

- W. L. (ks. Leon Żebrowski): Ś. P. Ks. Józef-Jakub, w zakonie Melchior Fordon franciszkanin, „Nowe Życie” 1927, nr 25.
- Wojtczak A.: Ojciec Melchior Fordon franciszkanin, Kraków 1956, mps.
- Wysocki J.: Towiański Feliks, w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich: Bernardyni i Franciszkanie Śląscy, Franciszkanie Konwentualni, Klaryski oraz Zgromadzenia III Reguły*, red. H. E. Wyczawski, Warszawa: Archiwum Prowincji 00. Bernardynów 1981, s. 495-496
- Synowiec D.: Franciszkanie Polscy w 1772-1970, w: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970, cz. 2: Franciszkanie i kapucyni*, red. J. R. Bar, Warszawa 1978.
- X. A. N.: Ś. P. Ks. Józef-Jakub Fordon, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1927, nr 5.
- Zaniewski F.: Miłował Boga i ludzi, „Głos znad Niemna” 40(2005), s. 13.
- Zieliński Z.: Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944, Lublin 1981.

HISTORY OF THE FRANCISCANS IN GRODNO UNTIL 1975

Summary

This article deals with the pastoral activity of the Franciscan monks in Grodno from the time of the foundation of the monastery in 1635 until 1975. The patron Eustachy Kurcz bestowed the monks with resources that helped them survive numerous instances of historical turmoil and chaos. The time of the Partitions of Poland witnessed almost a complete demise of the Grodno monastery until 1906. When Poland regained independence, the pastoral vigour of the Grodno Franciscans was rekindled. Among the pastoral initiatives of the time, there was the publishing of *Rycerz Niepokalanej* [The Knight of the Immaculate Virgin Mary], so well-known for the editorial efforts of Maksymilian Kolbe, who in the years 1922-1927 worked in Grodno as a journalist and a priest. The death of Father Dionizy Klimczak, shot dead by the Nazi in 1943, marked the turbulent history of the monastery during War World II. The geopolitical shifts in the wake of the War caused it that Grodno was incorporated within the USSR. One of the most outstanding promoters of “Peace and Good” at that time was Father Arkadiusz Waltoś.

Słowa kluczowe: Grodno, franciszkanie.

Key words: Grodno, Fathers Franciscans.

Translated by Konrad Klimkowski

